

МИРОСЛАВ ВУЈОВИЋ

Одељење за археологију, Филозофски факултет, Београд

## РАНОВИЗАНТИЈСКИ КАНТАР ИЗ БЕОГРАДА

UDK: 904:681.26(497.11)"04/05" ; 069.51:902/904(497.11)

DOI: 10.2298/STA1464161V

Оригинални научни чланак

e-mail: mvujovic@f.bg.ac.rs

Примљено: 17. фебруар 2014.

Прихваћено: 25. јул 2014.

*Апстракт.* – Рад је посвећен кантару од бакарне легуре нађеном у Београду 1929. године у оквиру случајног налаза групе предмета, који ће се, стицајем околности, наћи у збиркама Народног музеја и Музеја града Београда. Делови кантара, који су чинили полуга са двоструком мерном скалом и пунктираним натписом, ланчани систем са кукама и тег у облику бисте византијске царице, бивају раздвојени, а подаци о њиховом заједничком пореклу занемарени. Полуга кантара је првобитно заведена у оквиру Турско-аустријске збирке Музеја града Београда, да би касније исправно била опредељена у рановизантијски период. Тег је засебно публикован и датован у крај V века, док се ланац са кукама први пут публикује овом приликом. Аутор износи основне стилско-хронолошке, епиграфске и метричке особености овог налаза.

Посебна пажња посвећена је читању натписа који до сада није био детаљније тумачен.

Кантар је датован у последње деценије V и прву половину VI века.

*Кључне речи.* – Београд, Сингидунум, кантар, тег, епиграфика, метрологија, рановизантијски период, мерни инструменти, иконом.

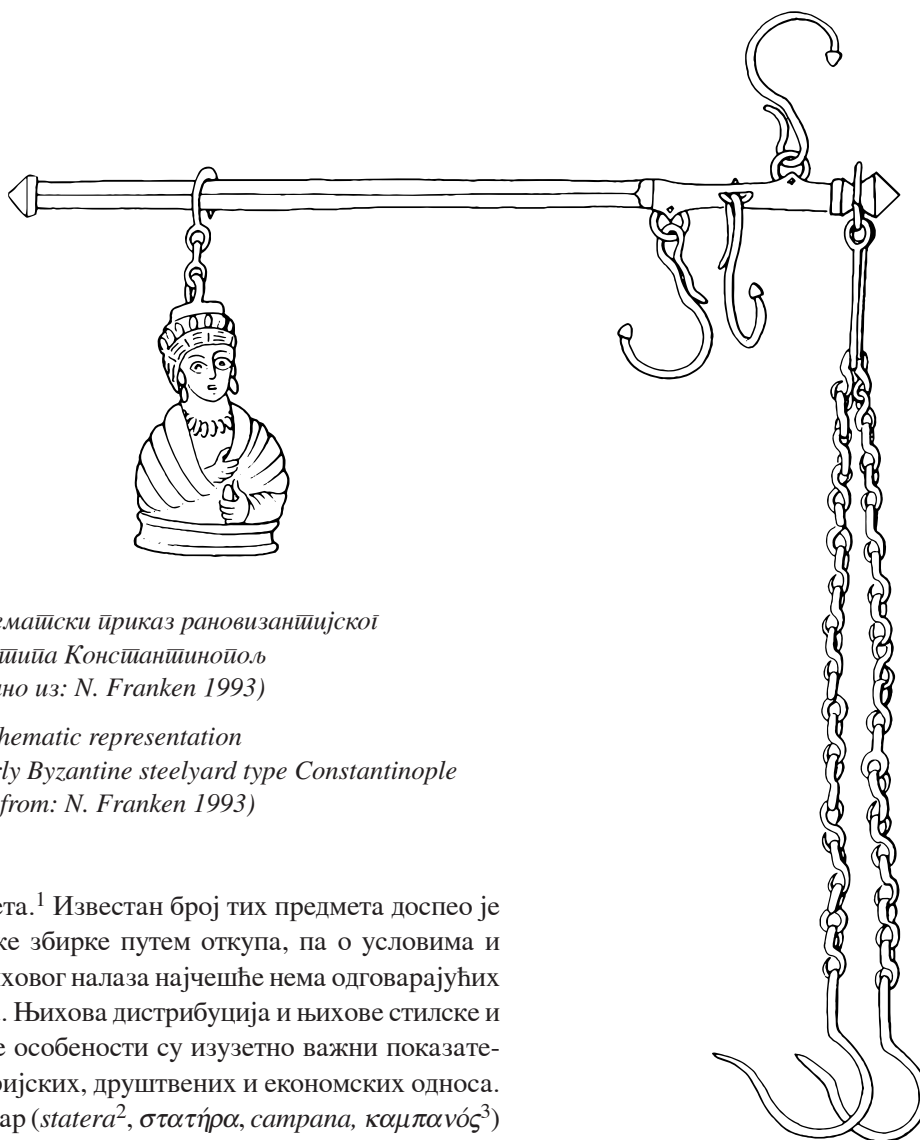
Првобитни циљ овог рада био је детаљно публикавање, научним круговима недовољно познате, полуге рановизантијског кантара који се чува у Музеју града Београда, са посебним освртом на његове метричке одлике и тумачење натписа пунктираног на краћем краку. Међутим, након увида у музејску документацију Музеја града Београда и Народног музеја у Београду, прича о кантару из Сингидунума добила је потпуно нов ток. Како ће се испоставити, потврђена је претпоставка да полуга кантара из Музеја града Београда представља део истог скупног налаза са добро познатим тегом у облику попрсја византијске царице и ланчаним системом са кукама за качење те-

рета који се чувају у Народног музеју у Београду. Детаљнијим прегледом музејских инвентарних књига, у највећој мери је расветљен необичан сплет околности који је, пре више од осамдесет година, довео до раздвајања саставних делова београдског кантара.

\* \* \*

Кантари, као и друга средства за мерење рановизантијске епохе попут теразија, мерица и разноврстних тегова, представљају не тако честе налазе на тлу Србије. Посебно су ретки и значајни они који потичу са систематски истражених археолошких

\* Овај рад је настао ангажовањем аутора на пројекту *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилизационе и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на штилу Србије* (бр. 177007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.



Сл. 1. Шемајски приказ рановизантијског кантара типа Константинопољ (прецртано из: N. Franken 1993)

Fig. 1. Schematic representation of the Early Byzantine steelyard type Constantinople (redrawn from: N. Franken 1993)

локалитета.<sup>1</sup> Известан број тих предмета доспео је у музејске збирке путем откупа, па о условима и месту њиховог налаза најчешће нема одговарајућих података. Њихова дистрибуција и њихове стилске и метричке особености су изузетно важни показатељи историјских, друштвених и економских односа.

Кантар (*statera*<sup>2</sup>, *στατήρα*, *campana*, *καμπανός*<sup>3</sup>) јесте врста ваге, са неједнаким крацима, која функционише по закону полуге (равнотеже).<sup>4</sup> Кантари су били сложеније конструкције али универзалније намене од теразија или једнакокравих вага (*libra*, *trutina*, *ζυγός*) и коришћени су за мерење већих тежина, односно кабастијег терета. Познати су још и као „брзе ваге”, због чега су посебно били омиљени међу уличним продавцима, у бакалницама и на пијацама, где се могу и данас видети. Њихову функцију и механичка својства детаљно је изложио Витрувије (Vit. 10. 3. 4), помињући их као *staterae*, као и Исидор Севилски (Isid. orig. 16, 25, 6), који ову врсту ваге наводи под термином *campana*.<sup>5</sup> Кантари су најчешће израђивани од бакарне легуре (бронза, месинг), мада су у употреби били и примерци од гвожђа, дрвета или комбинације метала и дрвета. Сваки кантар састоји се од полуге са дужим краком (*scapus*), на коме је мерна скала, и краћим краком,

<sup>1</sup> Татић-Ђурић 1962 (Београд); Лаловић 1983, 169, кат. бр. 348 (Гамзиград); Живић 2003, Cat. 328–344 (Гамзиград); Симић 1987, 16–18, сл. 2 (Рогатац); Bavant 1990, 245, Pl. XLIV/299, 300, 301 (Царичин град); Поповић 1999, 116, cat. 160, fig. 67 (Пас); Ivanišević, Špehar 2005 141–142, Fig. 4/1, Fig. 5 (Чечан, Стреоц); Митровић 2010, 43–44, 55, 68, кат. 46, 47, 103, 111, 123–130, 158 (околина Врања); Милинковић 2010, сл. 39–41, Т. XIV/5, 60–61; 229–131 (Јелица). За налазе из рановизантијских утврђења са простора Бердапа: Јовановић 1984, 328 (Хајдучка Воденица); Јеремић 2009, 189–190, Fig. 89/ cat. 626–628 (Салдум), Шпехар 2010, Т X, 78–81.

<sup>2</sup> Daresberg, Saglio 1877, 1225 (*statera*).

<sup>3</sup> ODB I, 1947 (*καμπανός*).

<sup>4</sup> Када је кантар уравнотежен, производ масе мереног терета и дужинске вредности између фулкрума и тачке ослонца терета на краћем краку полуге једнака је производу масе контрагата и дужинске вредности између фулкрума и позиције контрагата на мерној скали дужег крака.

<sup>5</sup> Weiß 2001, 200.

на коме је назначена најмање једна фиксна тачка ослонца кантара (*fulcrum*) у виду куке (*ansa*) о коју је кантар вешан. Код римских и византијских кантара (Сл. 1) постоје обично два фулкрума – један на горњој а други на доњој страни краћег крака полуге, као и две насупротно постављене мерне скале означене на скапусу.<sup>6</sup> Такав кантар је имао „дебљу“ и „тању“ меру, које су омогућавале мерење терета мањих или већих тежина у зависности од тренутне потребе. Врсту мере одређивала је удаљеност фулкрума од центра равнотеже, те би фулкрум ближи крају краћег крака био за теже терете а онај ближи центру равнотеже за лакше. Постоје, међутим, и кантари који, осим „дебље“ и „тање“ мере, имају још једну – „средњу“ меру, којој је одговарала посебна мерна скала на скапусу.<sup>7</sup>

Поред полуге кантар је имао и ланчани систем са кукама или тасом за качење терета. Уколико је кантар имао тас, обично су постојала три ланца за качење. У зависности од робе која је мерена, систем за суспензију терета је могао имати три ланца, која су ослонцима постављеним под 120° омогућавали стабилност таса, или два ланца са кукама за вешање кабастог терета попут већих комада меса, робе у врећама или балама.<sup>8</sup> На ланчаним системима са кукама могла је на кантарима бити мерена и роба транспортована у амфорама.<sup>9</sup> Поједини примерци кантара могли су имати и комбиновани систем са тасом и куком.<sup>10</sup> Ланци су били најчешће спојени са лучном пређицом и с потковичасто обликованим носачем који се ослањао на посебно предвиђено лежиште на крају краћег крака кантара. Трагови похабаности, услед сталног коришћења и трења металних делова кантара, јасно указују да се то лежиште, односно тачка ослонца мереног терета, налазило у жлебу урезаном испред украсног дугмета на крају краћег крака и фулкрума.<sup>11</sup>

Веома значајан део кантара је помични контра-тег (*aequipondium*). Он је качен о скапус помоћу куке са нарочито обликованим, спљоштеним луком који омогућава лакше клизање тега и његово прецизно позиционирање дуж мерне скале, а самим тим и тачно одређивање тежинске вредности мерене робе. Тегови кантара су најчешће израђивани од олова, некад превученог тањим лимом од бакарне легуре. Неки од тих тегова су били ливени и могли су да имају једноставнији или сложенији облик. Највећи број је коничног, биконичног, лоптастог или овоидног облика. Има и оних који су фигурално моделовани у виду шупљег антропоморфног по-

прсја од бакарне легуре, које је накнадно испуњавано оловом како би се постигла одговарајућа маса сагласна физичким карактеристикама полуге одређеног кантара. Та попрсја некад приказују обичне смртнике, негроиде или представнике неких егзотичних занимања, попут атлета, и имају углавном декоративни карактер. У римском периоду су знатно чешћи били тегови у виду ликова античких божанстава, а посебно оних под чијом јурисдикцијом су се налазили трговина и мерење (Атена, Минерва). Будући да је од исправности овог тега зависила тачност мерења и поштена трговина, приказ одговарајућег божанства требало је да потврђује или обезбеди веродостојност мерења. Током касноантичке и рановизантијске епохе усталиће се употреба тегова у форми попрсја царева или царица, чији су ликови, попут оних на новцу, означавали и потврђивали официјелност мере.<sup>12</sup> Осим тога што су биле гаранција вредности, ове представе су уједно подсећале на казне за кршење правила и нечасну употребу владарског лика као законодавца.

У Теодосијевом кодексу је неколико закона посвећено управо правном регулисању коришћења одговарајућих мера и тегова (*mensurae et pondera*), односно злоупотреба тегова масе веће од предвиђене међу пореским службеницима.<sup>13</sup> У Књизи Префеката, истина знатно каснијој (IX век), наведени су цариградски пиљари (*saldamaroi*) који су поседовали тегове лакше од званичних мера.<sup>14</sup> Употреба кантара била је прописана за мерење управо у пиљарницама које су продавале домаћу, најчешће прехрамбену робу за потребе локалног живља.<sup>15</sup> У оба случаја су власници тих неисправних мера згртали

<sup>6</sup> Pitarakis 2012, 407–410.

<sup>7</sup> За техничке карактеристике и класификацију кантара види: Jenemann 1989; Franken 1993; Jenemann 1995.

<sup>8</sup> Hill 1955, 51–55.

<sup>9</sup> Sams 1982, 212–219; Van Alen 1996, 205.

<sup>10</sup> Ross 1962, 63–64, T XLIII.

<sup>11</sup> Тачна употреба овог дела кантара често није одговарајуће назначена на илустрацијама публикованих примерака. Тако овај ланац за качење терета често „залута“ и бива окачен на скапус или куку фулкрума (Античка бронза у Југославији 1969, сл. 338), што никако не одговара његовој функционалној намени.

<sup>12</sup> Franken 1994; Pitarakis 2012, Fig. 16.15.

<sup>13</sup> Ch.T. XI. 8.3 (409).

<sup>14</sup> Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον, 13, 5.

<sup>15</sup> У овим трговинама су се, за разлику од продавница увозне робе, попут зачина, сапуна, воска и мириса, мерене на финијим једнокраким вагама, могли купити усољено или сушено месо

незакониту зараду која је могла бити законски санкционисана.<sup>16</sup> Све до IV века, надзор над стандардним мерама и теговима обављали су одговарајући курални званичници (*aediles, agronomoi*) који су били постављени у сваком граду. Због учесталог кривотворења новца и других малверзација, држава ће већ од времена цара Јулијана (363. године) почети да поставља посебне градске службенике – мераче (*zugostates*), под чију надлежност су спадали спорови купаца и трговаца.<sup>17</sup>

### ПОЛУГА КАНТАРА ИЗ МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА<sup>18</sup>

Полуга кантара (Сл. 2–5; Т. I/1) чува се у збирци Средњовековног одељења Музеја града Београда заједно са једним мањим тегом (Сл. 6; Т. I/2).<sup>19</sup> У инвентару ове збирке, оба предмета носе исти инвентарски број и заведена су као случајни налази из Београда, без познатог места и услова налаза. Према наводу из Књиге инвентара Турско-аустријске збирке у којој су се првобитно налазили, полуга кантара и тег откупљени су од Милосава М. Стојадиновића из Београда, што је, како ће се показати, само делимично тачно.<sup>20</sup>

Полуга кантара је израђена од месинга техником ливења, а детаљи су изведени урезивањем и пунктирањем.<sup>21</sup> Димензије кантара су: дужина 61 cm и ширина осовине 2 cm. Очувана маса кантара данас износи 950 g, али је некада била већа.<sup>22</sup> Краћи крак кантара је правоугаоног пресека и завршава се биконичним дугметом. Дужи крак је ромбоидног пресека ( $a = 1,3$  cm) и има две калибрисане и наспрамно постављене скале за вагање лакших односно тежих мера. Завршен је дугметом у облику четворостране пирамиде.

Судећи према комплетно очуваним примерцима рановизантијских кантара, полузи кантара из Музеја града Београда недостаје једна кука фулкрума. У посебном лежишту на краћем краку полуге очувана је само фрагментована карика за куку предвиђену за качење кантара при вагању у тежем мерном режиму. Кантару недостаје још и ланчани систем за вешање мереног терета, али му, како ћемо нешто касније показати, недостаје и одговарајући контрагет.

#### Мерна скала

Полуга кантара има две мерне скале које су размерене урезаним подеоцима и пунктираним нуме-

ричким ознакама тежине (Т. II). Њихово баждарење изведено је у складу са античким дуодецималним системом мера који је коришћен у римском и византијском периоду. То се добро види на „тањој“ односно лакшој скали скапуса, где су издвојени подеоци гравирани на полускупине од шест краћих уреза, док је сваки шести поделак дужи. Почетни и сваки дванаести поделак обележени су пунктираним знаком за литру, која подсећа на обрнуто слово Y.<sup>23</sup>

Мерна скала са десне, „тање“ стране (Т. II/1) почиње словом А (број 1) и завршава се са Е, које би требало да означава број 5, али овде је заправо обележен број 15 јер му на скали претходи број 10 обележен грчким словом I. Висина слова (нумеричких ознака) износи око 1 cm. Слово А је изведено са преломљеном попречном цртом а Е с једнаким хори-

---

и риба, маслац, сир, уље, мед, поврће, махунарке, конопља, лан, различите посуде и гвожђарска роба: Dagron 2002, 461; Το ἐλαρχικὸν βιβλίον, 10.1, 5–6; 11.8; 13.1.

<sup>16</sup> Hendy 1994, 331–332.

<sup>17</sup> Jones 1940, 216, 255, 317–318.

<sup>18</sup> Јанковић 1997, 312, 333, кат. бр. 577.

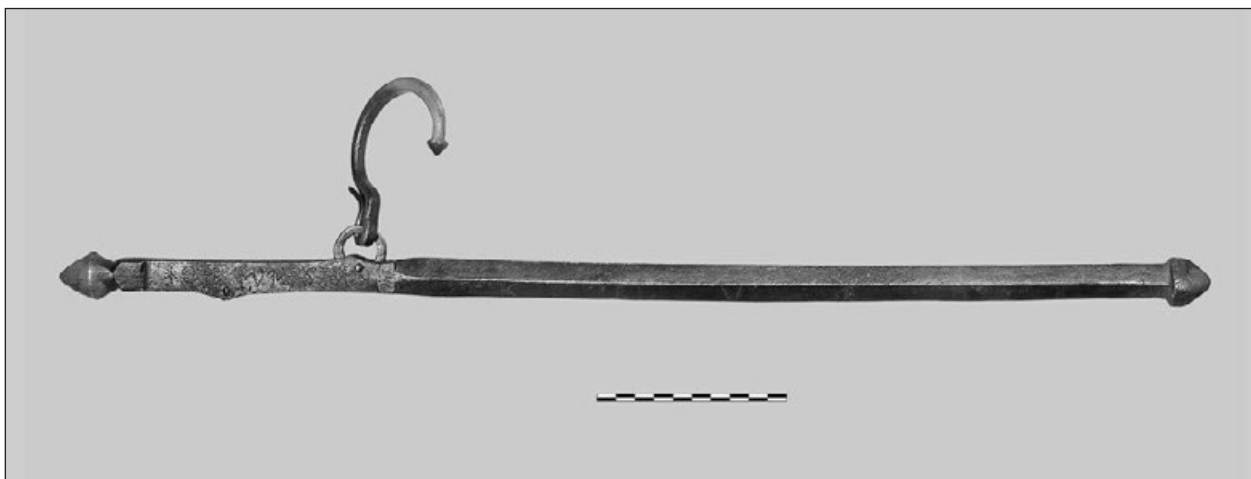
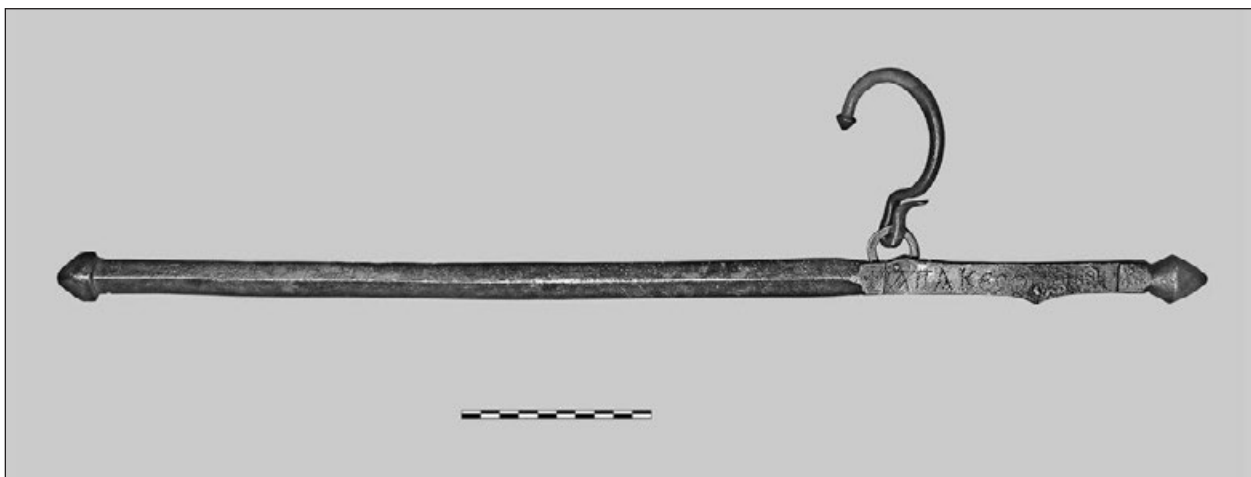
<sup>19</sup> Полуга кантара и тег се од 1965. године чувају у оквиру Турско-аустријске збирке Музеја града Београда под истим инвентарским бројем (ТАЗ 935).

<sup>20</sup> Милосав М. Стојадиновић био је потпредседник београдске општине у годинама пред избијање Другог светског рата, а привремено и градоначелник окупираног Београда током 1941. године. Као љубитељ старина, колекционар и званичник градске управе утицао је на развијање рада и на статус Музеја града. У документацији Музеја се помиње као донатор, односно, у послератним годинама и као продавац антиквитета и уметнина.

<sup>21</sup> Физичко-хемијске анализе састава легуре извршене су методом атомске апсорпционе спектрофотометрије на инструменту AAS Perkin Elmer 1100 у Војно-техничком заводу у Београду, у лабораторији Сектора за материјале. Ове анализе су показале да је полуга кантара израђена од бакарне легуре која по саставу одговара месингу (Cu 80%, Zn 20%).

<sup>22</sup> Будући да једна кука фулкрума недостаје (као и половина једне карике са којом је она била повезана), данашња маса кантара не одговара оној првобитној. У жељи да реконструиремо оригиналну масу, измерили смо појединачно постојећу куку као и карику за коју је ова била причвршћена. Уз претпоставку да су масе постојећих и недостајућих делова кантара биле идентичне, очуваној маси кантара (950 g) додали смо вредности маса куке (75 g) и половине карике (2,5 g). Њихов збир од 1027,5 g би најприближније одговарао првобитној маси кантара без покретног тега и ланчаног система за вешање терета. Добијена тежинска вредност приближно се подудара са 3 рановизантијске литре (λογαρικὴ λίτρα), која је износила данашњих 322 g. За вредност литре видети: Schilbach 1970, 166.

<sup>23</sup> Раздаљина између две ознаке за литру на скали износи 26 mm.



Сл. 2 и 3. Полућа рановизантијског кантара из Београда (лакша и тежа страна).  
Музеј града Београда (фото: Н. Борић)

Fig. 2 and 3. The beam of the Early Byzantine steelyard from Belgrade (lighter and heavier weight range side),  
Belgrade City Museum (Photo: N. Borić)

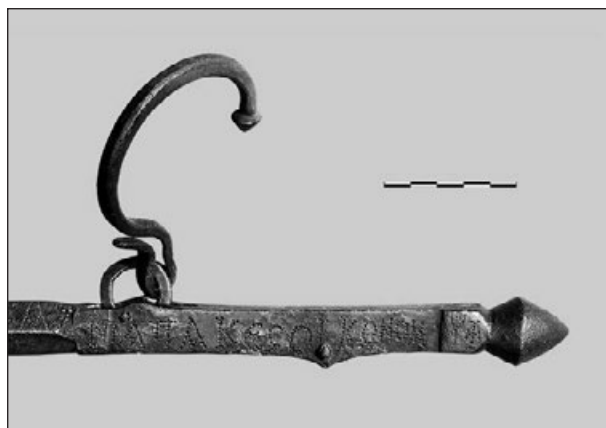
зонталама. Нумеричка вредност исказана словима односи се на литре (λογαρκή λίτρα), византијски пандан античкој римској либри, које су поменутим пунктираним знацима обележене дуж мерне скале. Вертикалним подеоцима дуж скале обележене су и унгије (οὐγγία), којих је било 12 у литри, што се јасно види и на нашем размернику.

Са супротне, односно „дебље“ стране (Т. II/2), мерна скала не започиње последњим бројем на „тањој“ страни – словом Е, већ ознаком ИЕ за број 15, а потом следи скала обележена дужим подеоцима за сваку литру и краћим подеоцима за половину њене вредности.<sup>24</sup> У наставку се дуж ове скале читају следећа слова у инверзном положају: К, Е, V,

Е, затим следе слова постављена правилно: М, Е и, на крају, Ν. Нумеричке ознаке упућују на то да су на овој „дебљој“ мерној скали мерене вредности од 15 (ΙΕ) до 50 (Ν) литри.

Судећи према уписаним нумеричким вредностима, рановизантијски кантар чија полућа се данас чува у Музеју града Београда могао је да мери до 50 литри терета, односно, у данашњим мерама, нешто више од 16 kg.

<sup>24</sup> Удаљеност између већих поделака којима су обележене литре износи 12 mm.



Сл. 4 и 5. Рановизантијски кантар из Београда, детаљ краће крака са натписом (лакша и тежа страна).  
Музеј града Београда (фото: Н. Борић)

Fig. 4 and 5. Inscription on the shorter arm of the Early Byzantine steelyard from Belgrade (lighter and heavier weight range side). Belgrade City Museum (Photo: N. Borić)

### Натпис

Са обе стране краћег дела полуге кантара из Музеја града Београда, налази се пунктирани текст састављен махом од слова грчке капитале. Текст оба натписа почиње и завршава се приказом крста.

1. На лакшој или „тањој“ страни краћег дела полуге кантара налази се натпис (Сл. 4; Т. III/1) изведен пунктирањем слова грчког алфабета без јасног одвајања засебних речи. Састоји се од петнаест словних места и шеснаест слова (висина слова: 0,8–1,2 cm), од којих су последња два приказана у лигатури и мало одвојена од осталог дела текста. Слова су са наглашеним серифима. Сигма је написана у алфabetном минускулном маниру или у виду мајускулног латиничног слова S. Натпис смо прочитали на следећи начин:

+ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+

2. Са „теже“ стране налази се натпис (Сл. 5; Т. III/2) од укупно једанаест словних места. Палеографске особине овог натписа и димензије слова одговарају натпису са супротне стране (висина слова: 0,9–1,3 cm). Средњи део текста је нешто више оштећен корозијом и слабије читљив. Прва четири слова су потпуно јасна и ради се о: ΚΥΡΣ. Након тога следе мало оштећено али ипак препознатљиво слово Φ, па затим боље очувана слова Ι, Λ и Ι. Од наредног слова су очувани вертикална црта и коси, серифно завршени кракови – доњи и горњи крак, који извесно указују на слово Κ. У наставку је пунктирано слово Ο, са слабије очуваном десном поло-

вином и, на крају, сасвим јасно слово Σ. Овај натпис прочитали смо као:

+ΚΥΡΣΦΙΛ(ΙΚΟ)Σ+

### Тумачење натписа

1. У почетном делу натписа +ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+ могло је бити наведено црквено, односно свештеничко звање *πάπ(α)σ*, које се у значењу „отац“ генерално односи на свештенике.<sup>25</sup> Ово звање срећемо на још једном савременом кантару из Метрополитен музеја у Њујорку.<sup>26</sup> Мора се, међутим, имати у виду да се истим називом још од III века означавају и епископи појединих источних црквених центара попут Александрије.<sup>27</sup> Затим у наставку следи ΚΕΣ и на крају ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, са последња два слова у уобичајеној лигатури.

ΚΕΣ би се могло прочитати као три почетна слова личног имена попут Κέσ(αρ)ιος), али и као ве-

<sup>25</sup> ODB 3, 1578 (papas, *πάπας*).

<sup>26</sup> На овом кантару се на обе стране краћег крака полуге јављају имена наведена у генитиву: +ΠΑΠΑΔΙΟΥ, ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Annual Report of the Trustees of the Metropolitan Museum of Art 139 (July 1, 2008 – June 30, 2009), 28 (no. 2008.355a-d); <http://metmuseum.org/collections/search-the-collections/478383?img=5> (22.01.2014).

<sup>27</sup> Овим звањем наглашавана је духовна веза свештеника и пастве. Знатно касније, термин на западу почиње да се користи и за римског епископа. Наиме, тек од XI века се у хијерархији западне цркве ова титула искључиво односи на римског епископа и Светог оца, односно Папу: ODB 3, 1578.

зник „и“, односно καί или κε, како се такође некад наводи. Овај везник се уобичајено јавља у савременим натписима у скраћењу као К са малом репатом сигмом у наставку доње косе црте – Κς. Може се лако претпоставити могућност да је занатлија који је искуцавао натпис на кантар према датом предлошку, не нужно и писмен, направио грешку комбињујући свакодневни изговор са лигатуром.

У последњем делу овог натписа (ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ) наведена је у генитиву позната функција иконома (οἰκονόμος). Овим термином означавања је особа, свештено лице, монах или лаик, која је управљала својином, приходима и расходима црквеног седишта, манастирског имања или задужбине.<sup>28</sup> Број иконома зависио је од значаја црквеног или манастичког центра али и од величине поседа. За владе Јустинијана I, на пример, Васељенску патријаршију Константинопоља опслуживало је чак 9 иконома различитих статуса и задужења.<sup>29</sup>

Иконом манастира је био старији монах задужен за управљање манастирском имовином, а посебно пољопривредним имањима, као и за одржавање манастирских зграда. Он је обично био високо рангиран у манастичкој хијерархији, одмах иза игумана (*hegoumenos*), кога је најчешће и наслеђивао.

Црквени икономи се помињу и на два места у Теодосијевом кодексу. У ранијој наредби царева Аркадија и Хонорија, упућеној префекту преторија Евтихијану 27. јула 398. године, уређује се проблем бегунаца који од закона нађу уточиште у црквама или манастирима. Овде се икономи чак јасно дефинишу као они који обично управљају црквеним рачунима.<sup>30</sup> Наредба одређује да такви бегунци не само морају бити предати властима већ и да икономи морају подмити, о рачуну цркве која злочинце скрива, сваки јавни или приватни дуг тих особа. Потоња наредба, потписана 15. децембра 434. године од стране царева Теодосија и Валентинијана,<sup>31</sup> упућена је преторијанском префекту Таурусу и односи се на право цркве или манастира да наследи имовину свештеника или монаха који премине без наследника или тестаментa. Икономима, другим речима цркви или манастиру, то наслеђе се не сме одрицати.

Две одлуке Халкедонског сабора из 451. године одређују да епископи не смеју самостално да управљају пословима свог седишта (26. канон), већ морају да именују икономи из редова њему подређеног свештенства. Ово је свакако било стога да се црквена имовина не би неконтролисано расипала, али и зато да се црква и њени великодостојници

(епископи) не би компромитовали у случају евентуалних проневера или спорова. Иста одредба потврђена је и у одлукама седмог Васељенског сабора у Никеји 787. године (канон 11), с том разликом што је обавеза наименовања иконома пренета и на манастире. Такође, каноном 25 Халкедонског сабора регулисано је да у случају смрти епископа иконом наставља да располаже црквеном својином и води бригу о њој све док се епископија налази у „удовиштву“, односно све до избора новог епископа.<sup>32</sup> На изузетан значај који су икономи имали указује и одступање од тог правила онда када су били неопходни стручност и искуство. У Константинопољу су тако, током периода V–VI века, икономи као највиши службеници у црквеној организацији бирани и из редова мирјана.<sup>33</sup>

2. Натпис +ΚΥΡΣΦΙΛ(ΙΚΟ)С+ пунктиран на „тежој“ страни указује на лично име Филика (Φιλικός), особе свакако вишег ранга (κύριος) која је оверила тачност кантара или којој је он припадао.<sup>34</sup> За лична имена која су често уписана на краћим краковима полуга кантара сматра се да представљају имена власника или званичника који су проверавали и потврђивали тачност мере.<sup>35</sup> Према другом мишљењу, могуће је да ти натписи упућују на манастире и цркве у којима су кантари и тегови чувани као мерни инструменти и служили за провере тежинских вредности.<sup>36</sup> У случају београдског налаза чини нам се најизвеснијом могућност да је Филип име свештеника коме је, као иконому (епископске?) цркве или манастира, поверен кантар. Натпис би у овој варијанти гласио:

+κύριος Φιλικός+  
+παλα(σ) κες(sic) οἰκονομου+

<sup>28</sup> ODB 3, 1517 (oikonomos).

<sup>29</sup> Функција главног иконома (enoikion skrinion) прерашће од IX века у положај једног патријаршијског иконома. Од X века, наименовање тог главног иконома биће под царском контролом, а у исто време јавља се и звање *megas oikonomos* као највише звање за чиновника у служби васељенског патријарха. Икономи су такође били придружени великим јавним црквама у Константинопољу, а јављају се и у контексту царских задужбина и манастирских поседа: ODB 3, 1517 (oikonomos).

<sup>30</sup> CTh 9.45. 3.

<sup>31</sup> CTh 5.3. 1.

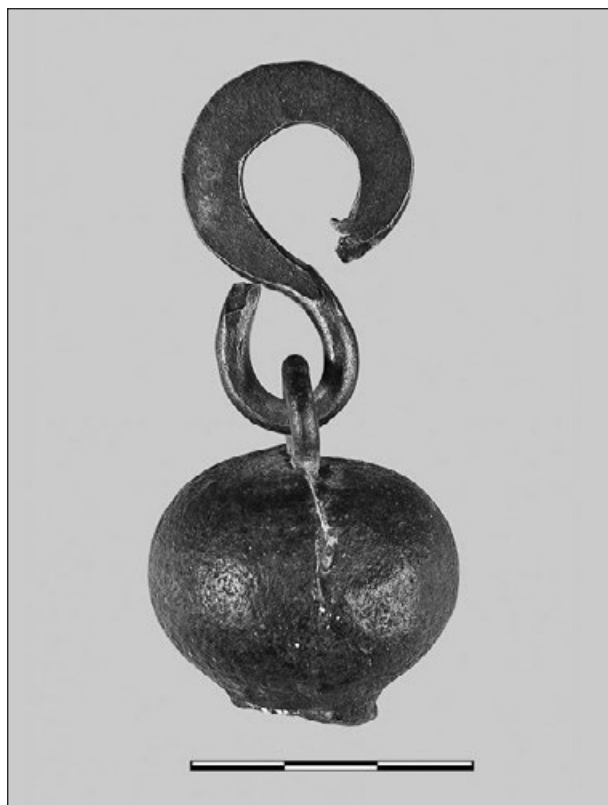
<sup>32</sup> Πιλιη 1985, 54.

<sup>33</sup> Πιλιη 1985, 53.

<sup>34</sup> Pape 1911, 746.

<sup>35</sup> Ross 1962, 62; Franken 1993, 106.

<sup>36</sup> Ridder 1905, no. 335, 651, 652.



Сл. 6. Теџ канџара из Београда, нејознајто налазиште (Дубровачка улица?). Музеј града Београда (фото: Н. Борић)

Fig. 6. Small steelyard counterweight from Belgrade, unknown site (Dubrovačka Street?). Belgrade City Museum (photo: N. Borić)

У преводу: (кантар) господина Филика, свештеника и иконома

Могуће је, међутим, и да је Филип име званичника (комес, префект, вир) који је оверио тачност кантара, а да је на другој страни наведен или потписан свештеник и иконом који је, сходно законима о чувању мера, можда припадао епископској цркви:

+κύριος Φιλικός+;

+παλα(σ) Κέσ(αρισ) οικονμου

У овом случају би се натпис са београдског кантара могао превести и на следећи начин:

(оверио) господин Филип; (кантар) иконома свештеника (епископа?) Кесарија

Навођење личног имена у генитиву или номинативу среће се релативно често на кантарима рановизантијске епохе. Осим натписа +ΠΑΠΑΛΙΟΥ, ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ са поменутог кантара из Метрополи-

тен музеја у Њујорку, на кантару из Британског музеја налази се натпис +ΚΥΡΙΑΚΟΥ.<sup>37</sup> У музеју у Прилепу налази се кантар са локалитета Градиште, из околине Дебрешта, потписан именом Анастасија (ANASTAZIS) које је дато у номинативу.<sup>38</sup> Комплетно очуван кантар из колекције Дамбертон Оукс (Dumberton Oaks), нађен наводно у Константинопољу, датован је у V век и сигниран именом Панталаонта (+ΠΑΝΔΩΛΕΩΝΤΩΣ+).<sup>39</sup> Други кантар из исте збирке датован је у V–VI век и сигниран је именом Едесија у генитиву (+ΗΔΕΣΙΟΥ+).<sup>40</sup>

### КОНТРАТЕГ КАНТАРА ИЗ МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА

Мањи тег (Сл. 6; Т. I/2), наводно откупљен заједно са наведеном полугом кантара са којом дели исти инвентарски број, израђен је од бакарне легуре ливењем у дводелном калупу. Лоптастог је тела, са суженим и заравњеним доњим делом (висина: 6,8 cm, ширина: 3,4 cm, маса: 120,15 g). На врху тега је кружна ушица кроз коју је провучена кука за вешање. Кука је израђена од дебље бронзане жице која је у горњем делу раскована. Будући да унутрашњи пречник куке тега (R 1,2 cm) не одговара дебљини калибрисаног дужег крака полуге кантара (2 cm), он, иако заведен у инвентарске књиге као део истог комплета, није могао да се користи на мерној скали тог инструмента.<sup>41</sup> Карактеристично раскована кука за качење тега одговара уобичајеном изгледу кука са тегова кантара и упућује нас да је овај тег некада заиста служио као *aequipondium* неког другог, свакако мањег, мерног инструмента.

<sup>37</sup> Entwistle 2008a, 743.

<sup>38</sup> Кантар (инв. бр. 564, дуж. 46 cm) потиче са локалитета Градиште, код села Дебреште, и био је намењен за три мере: Античка бронза у Југославији, кат. бр. 338; Костић 1993, 68, Т. I/1; Костић 2003, 207–208, Сл. 8.

<sup>39</sup> Ross 1962, 61, cat. no. 71, Т. XLIV, XL. Његова дужина износи 60 cm, па је по величини најсличнији београдском. Трећи кантар из Dumberton Oaks колекције, који Рос датује у V–VI век, има очуване ланце са тасом али није сигниран: Ross 1962, 63–64, cat. no. 74, Т. XLIII.

<sup>40</sup> Ross 1962, 63, Т. XLII/73.

<sup>41</sup> Постоји могућност, према нашем мишљењу мало вероватна, да је тег могао бити коришћен са овим кантаром при мерењу терета веће тежине од оне назначене на скалама, односно да је, према потреби, качен на ланчани систем са тасом или на куке за качење терета на супротној страни кантара.



Како и када је дошло до спајања ова два дела различитих кантара делимично може да расветли увид у музејску документацију Музеја града Београда. У старим књигама инвентара Музеја града, које се воде од 1955. године, није било могуће наћи податак о томе када је овај налаз први пут евидентиран, што указује да је доспео у Музеј пре те године. У инвентарске књиге касније формиране Турско-аустријске збирке Музеја града полука кантара и тег заведени су тек десет година касније, након завршене конзервације у децембру 1965. године.

Порекло и време набавке тега може се наслути из једног навода у Књизи улаза и излаза музејских објеката Музеја града Београда (АК 125). У њој се, под редним бројем 264, наводи да је 16. 12. 1952. године, поред неколико других и хронолошки веома разнородних предмета, наречени Милосав М. Стојадиновић понудио на откуп и једне *шеразије*. У допису од 5. 1. 1953, који је он упутио управи Музеја, приложен је и списак понуђених предмета где се, под бројем 4, наводи следеће: *Мале коване шеразије нађене су при ископавању доњег дела 7. јула улице /раније Кр. Петра а у прошлом веку зване Дубровачке*.<sup>42</sup> Сматрамо, стога, да је горе описани мањи тег заправо део кантара (погрешно названог *шеразије*, које заправо означавају једнакокраку вагу) који је наведен у овом допису, те да је, из још увек непознатих разлога, придружен полузи кантара којој никако, према својим димензијама и типолошким карактеристикама, није могао припадати.

На питање када је и где откривена сама полука кантара одговоримо у наставку овог рада. Пре тога изложићемо типолошко-хронолошко опредељење овог налаза.

\* \* \*

Иако првобитно заведена у инвентарске књиге касносредњовековне збирке, полука кантара из Музеја града Београда је неколико деценија касније исправно опредељена у рановизантијски период и појавиће се у оквиру поставке и каталога изложбе „Античка бронза Сингидунума“ 1997. године, када је датована у средину VI века.<sup>43</sup> Према својим основним карактеристикама, полука кантара из Музеја града Београда може се прецизније сврстати у тип Константинопољ.<sup>44</sup> За овај тип је карактеристично да су две или три куке за вешање кантара (куке фулкрума) повезане са краћим краком помоћу алки уметнутих у канал, просечен у угласто испупченим

испустима, и спојених нитнама (Сл. 1). Такав начин качења кука, између осталог, омогућавао је бољу покретљивост приликом балансирања, а самим тим и већу прецизност при мерењу. Осим уобичајених завршетака кракова у облику биконичних или пирамидалних дугмади, на већим кантарима типа Константинопољ могу се на овим местима јавити и животињске протоме – главе лава или дивљег вепра, које су обично насађене на полуку и залемљене. Такође, посебну карактеристику овог типа представљају и контратегови који могу бити и фигурално моделовани у облику попрсја Минерве (Атене) или представа царева и царица. Док се владари могу јавити приказани и како седе на престолу,<sup>45</sup> рановизантијске царице су обично представљене у форми попрсја. На овом типу кантара често се јављају лична имена која, како је већ напоменуто, указују на власника или службеника који је оверавао тачност мере.

Кантари типа Константинопољ датују се углавном у раздобље V–VII века, а, судећи према највећој концентрацији налаза (Карта 1) и натписима на грчком језику, место њихове израде је источни Медитеран.<sup>46</sup> Слични примерци комплетних кантара и њихових делова откривени су у највећем броју на тлу данашње Турске<sup>47</sup> и Грчке<sup>48</sup> као и на трачком простору (Градиште, Љутиброд, Михаиловград), али и у Мађарској<sup>49</sup> и Румунији<sup>50</sup> такође. Кантари овог типа нађени су у Србији још и на Гамзиграду и Царичином граду.<sup>51</sup> Кантар из Гамзиграда има полуку са три фулкрума и очуван ланчани систем

<sup>42</sup> Писмо је завршено следећим речима: *Надам се да ће Управа Градског музеја својом што скороријом одлуком о откупу примљених ствари омогућити да се ова кувовина реализује и с обзиром на правичне цене појединих предмета, о чему молим да ме изволи обавестити, на чему унапред благодарим.*

<sup>43</sup> Јанковић 1997, 312, 333, кат. бр. 577.

<sup>44</sup> Franken 1993, 89–94, Abb. 11.

<sup>45</sup> Alföldi, Ross 1959; 179–183; Franken 1994, 101–102, 192–193, nos. CC1–CC9, pls. 115–17; Pitarakis 2012, 417–418, Fig. 16.15; Franken 1994, 101–102, 192–193, nos. CC1–CC9, pls. 115–117.

<sup>46</sup> Franken 1993, 93, Abb. 12.

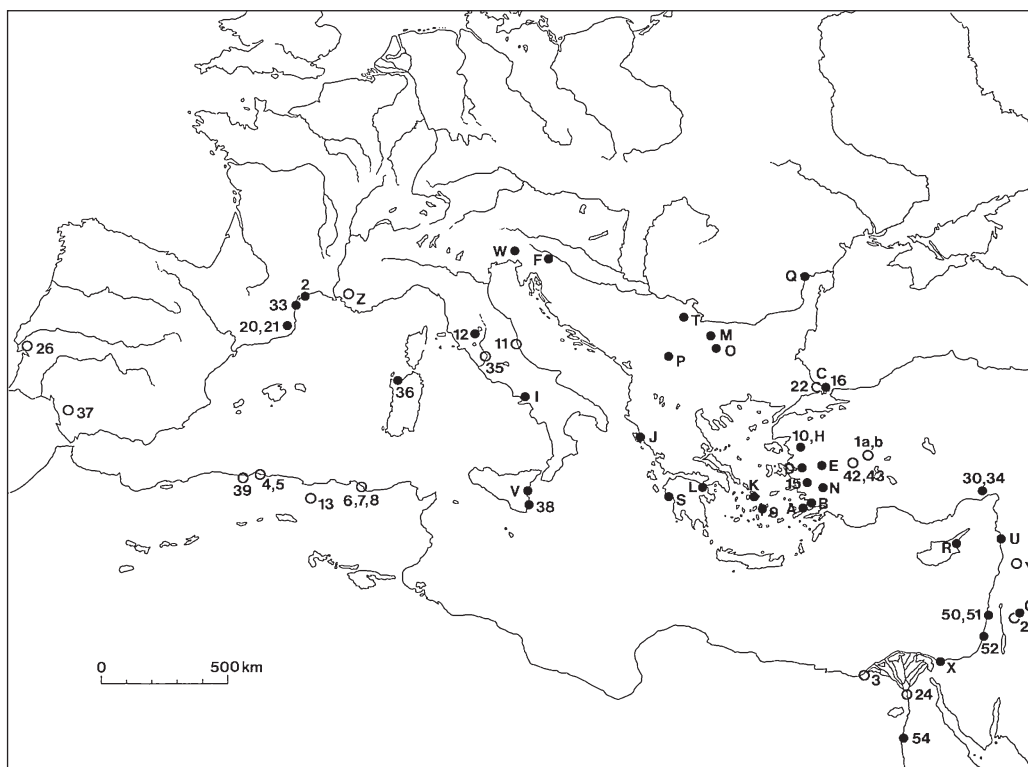
<sup>47</sup> Visy 1994; Kadıoğlu 2007; Pitarakis 2012, Fig. 16.57.

<sup>48</sup> Καρυδάς 1998.

<sup>49</sup> Thomas 1988.

<sup>50</sup> Ștefan 1950.

<sup>51</sup> Срејовић и др. 1983, кат. бр. 348, сл. 93, 94; Живић 2003, кат. бр. 332 (Гамзиград); Bavant 1990, 243–244, cat. no. 296, Pl. XLIV/296–298 (Царичин град).



12 Verbreitung der Schnellwaagen vom Typus Konstantinopel.

(Zur Numerierung vgl. Liste I 6; die Buchstaben beziehen sich auf Garbsch 1988).

A Yassi Ada (2 Exemplare); B Mylasa (2 Exemplare); C Istanbul; D Izmir (2 Exemplare); E Sardis (6 Exemplare); F Vranje bei Sevnica; G Jerash; H Pergamon; I Umgebung Vesuv; J Korfu; K Delos (2 Exemplare); L Korinth; M Ljutibrod; N Mäandertal; O Mihailovgrad; P Gradiste; Q Dinogetia; R Salmis; S Olympia; T Gamsigrad; U Jebeil; V Catania; W Invillino; X Pelusium; Y Damaskus; Z Aix-en-Provence.

*Карта I. Распространености налаза канџара типита Констанџинопољ (према: N. Franken 1993)*

*Map I. Distribution of the Early Byzantine steelyards type Constantinople (by: N. Franken 1993)*

за качење. И на њему се налази пунктирани натпис: +ΡΟΥΣΤΙΚΙΟΥ+, са именом Рустикија (Ῥοῦστίκιος, Rusticius) наведеним у генитиву на једној страни краћег крака полуге.<sup>52</sup> Откривен је приликом систематских истраживања у дворишту рановизантијске зграде (Зграда 2) дограђене у близини базилике (Базилика II) и комплекса зграде са атријумом (Зграда I) и једнобродном црквом са крстионицом. Слој у коме је откривен кантар датован је, нумизматичким и другим налазима (имитација фолиса Јустина I), у период прве половине VI века.<sup>53</sup>

Од кантара из Царичиног града очувана је само полуга са три скале и три лежишта фулкрума којима недостају куке за вешање. Такође, кантар из Царичиног града је у већој мери оштећен корозијом, тако да су и мерне скале и евентуални натпис са полуге нечитки. Делови оваквих или сличних

кантара забележени су у рановизантијским утврђењима на Ђердапу (Салдум, Бољетин), Расу, Јелици и Барју код Врања.<sup>54</sup>

\* \* \*

Вратимо се сада поменутој недоумици – где, када и под каквим околностима је откривена полуга рано-

<sup>52</sup> За натпис са кантара из Гамзиграда видети: Petrović 1995, no. 137.

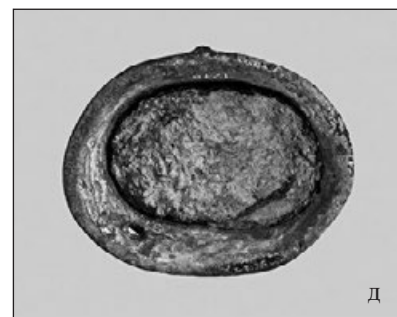
<sup>53</sup> Срејовић и др. 1983, 123, кат. 348.

<sup>54</sup> Јеремић 2009, 189–190, Fig. 89/cat. 626–628 (Салдум); Поповић 1999, 116, кат. бр. 160, сл. 67 (Рас); Милинковић 2010, сл. 39–41 Т. XIV/5, 60–61; 229–231 (Јелица), Митровић 2010, кат. 158 (Барје).



Сл. 7. Тег рановизантијског кантара из Београда.  
Народни музеј, Београд  
(фото: В. Илић)

Fig. 7. Early Byzantine Steelyard counterweight from Belgrade.  
National Museum, Belgrade  
(Photo: V. Ilić)



византијског кантара из Музеја града Београда? У недостатку било каквих конкретнијих података о месту и условима овог налаза, усмерили смо нашу пажњу ка хронолошки и стилски блиским налазима делова рановизантијских кантара са територије Сингидунума. Мерни инструменти рановизантијске епохе су веома ретки на тлу Београда, што наш примерак чини још интересантнијим. Посебно су ретки делови кантара, међу којима се издваја већ добро познати тег у облику попрсја византијске царице који се чува у Народном музеју у Београду (Сл. 7 а–д).<sup>55</sup> Пошли смо зато од врло слободне претпоставке да овај тег и полука кантара из Музеја града Београда, будући савремени и јединствени на тлу Сингидунума, можда представљају део исте целине.

#### ТЕГ У ОБЛИКУ ВИЗАНТИЈСКЕ ЦАРИЦЕ, НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

Тег из Народног музеја (Сл. 7) израђен је шупљим ливењем од бакарне легуре, а његова унутрашњост је делимично заливена оловом (висина: 13,4 cm, маса: 1551 g). Моделован је у облику женског попрсја, на проширеној стопи украшеној пунктираном валовницом са троструким кружним урезима у средини полукружних поља. На једном месту у зиду постоља избушена је правилна кружна

<sup>55</sup> Татић-Ђурић 1962, Т. I, Па, III в–г.

перфорација. У маниру уобичајеном за ту врсту мерних инструмената, византијска царица је приказана у богато украшеној одори, са једном руком подигнутом у гесту благосиљања и свитком у другој. Деталји којима је наглашена луксузна тканина изведени су комбиновањем уреза, пунктирања и кружница. На глави владарке налази се раскошна круна, под којом се наслућује коса формирана у високу фризуру са капом и дијадемом. Представа је опредељена као лик царице Аријадне, жене царева Зенона и Анастасија I, и датована је у крај V века.<sup>56</sup>

О условима налаза овог контратега није много речено приликом првог објављивања 1962. године, осим да је нађен *необичним стицајем околности, међу објектима XVII века случајно ископаним шокком радова у Данијеловој улици у Београду*.<sup>57</sup> Прецизније, и за наш рад пресудне, податке о месту и условима налаза овог тега потражили смо у књигама инвентара Народног музеја у Београду.

У делу књиге *Инвентар историске збирке*<sup>58</sup>, под редним бројем 1517, заведен је попис *објеката* (предмета)<sup>59</sup> откупљених 26. августа 1932. године од Сотира Зарића:

- *Гвоздени суд (манјале) за загревање, дубок*
- *Гвоздени предмети за расширивање вајере – 2 ком.*
- *Круи са синцирима и кукама за вешање*
- *метално пајинирано кандило*
- *(метални пајинирани) светињак велики 1 м. може се издужити*
- *Кантар, пајиниран, – укованим именован Паја Кесо Иконом, с групе стране: Кир...*
- *јаје које виси на кантару од бронзе са стилизованом бистом оријенталном*

У наставку, у одговарајућим рубрикама додато је и следеће:

*Нађено приликом копања темеља за кућу у Дани(е)ловој улици код Тојовских шућа у Београду.*

Као коментар хронологије налаза дописано је још и следеће: *из 17. века.*

Из овог записа се јасно може закључити да је полуга кантара која се данас чува у Музеју града Београда заправо она иста полуга кантара која се наводи у списку предмета откупљених 1932. године за Народно музеј, што пре свега потврђује идентичан натпис *укован* на кантару. Овде налазимо и податак да су заједно са овом полугом откривени и други делови кантара: фигурално обликован тег и ланчани систем са кукама за качење терета.

Исти тег је заведен 1950. године под редним бројем 1718 у каснијој, првој *Књизи инвентара Средњовековног одељења Народног музеја* као *јаје које виси на кантару* и при томе илустрован цртежом. Из сукцесивних напомена забележених под истим редним бројем овог инвентара а насталих током наредне деценије може се јасно видети да је тег са ликом византијске царице најпре датован у XVII век, да би касније, свакако по објављивању тега од стране М. Татић-Ђурић 1962. године, његово стилско-хронолошко опредељење у инвентару било направљено у следеће: *византијски, V–VI век.*

Трећи део кантара – ланчани систем са кукама – уведен је 1955. године у нову, другу *Књигу инвентара Средњовековне збирке* под редним бројем 2860, и то као *синцир и кука за вешање*. Он је и том приликом опредељен као *касносредњовекован*. Једна напомена дописана у истој рубрици указује на још један важан податак за даљу судбину налаза из Данијелове улице, а посебно за судбину полуге кантара – он је предвиђен за расхоровање односно предају Етнографском музеју или Музеју града Београда.

## ЛАНЧАНИ СИСТЕМ ЗА КАЧЕЊЕ ТЕРЕТА, НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

Ланчани систем од два ланца састављен је од по 15 двојних карика у облику осмице, чије су алке тордиране под углом од 90 степени (Сл. 8; Т IV). Ланци су на крајевима завршени масивним кукама

<sup>56</sup> Татић-Ђурић 1962, 126.

<sup>57</sup> Татић-Ђурић 1962, 115. Треба, међутим, напоменути да се под вишезначним термином *објекти*, који је, како ће се показати, буквално преписан из Књига инвентара Средњовековног одељења Народног музеја, овде заправо не ради о некаквим архитектонским објектима већ о групи заједно откривених предмета који су првобитно опредељени у XVII век. У инвентарним књигама нема никаквих описа евентуалних архитектонских остатака нити података о званичној посети стручњака месту налаза који би потврдили њихово постојање. Ова термилошка забуна је умногоме допринела да се атрибуција појединих налаза из Данијелове улице у касносредњовековни период задржи како у музејској документацији, тако и у публикованом раду о рановизантијском тегу.

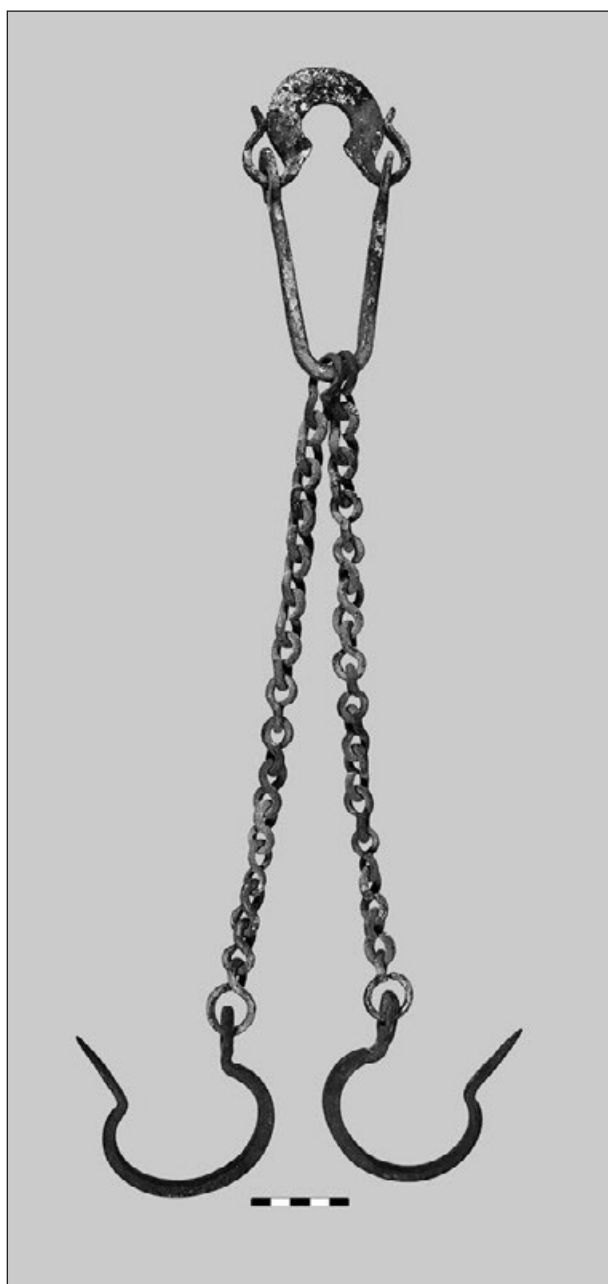
<sup>58</sup> Инвентар историске збирке (књига вођена од 1928. до 1947. године), страна 248, бр. 1517, деловодни протокол 573/1932. У архиви Народног музеја у Београду, нажалост, недостају управо документи под овим бројем деловодног протокола.

<sup>59</sup> Види напомену 57.

са зашиљеним дугим крајевима. У горњем делу су спојени нешто већим карикама са V носачем, чије расковане ушице су повезане са плочасто раскованим луком уобичајене „омега“ форме. Тежина ланчаног система износи 821 g односно око 2,5 литри (дужина: 27,5 cm).

Сл. 8. Ланчани систем рановизантијског кантара из Београда. Народни музеј, Београд (фото: В. Илић)

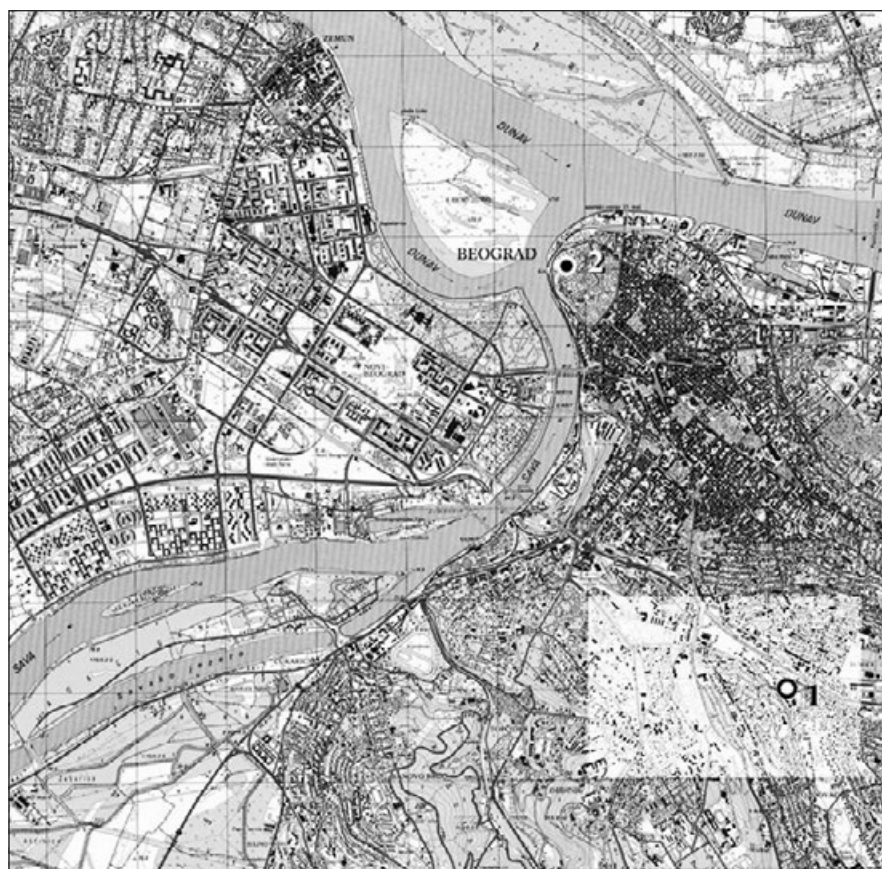
Fig. 8. Collar with two hooked chains for hanging loads. National Museum, Belgrade (Photo: V. Ilić)



## ЗАКЉУЧАК

Раздвајању делова кантара и осталих налаза из Данијелове улице у Београду претходило је првобитно хронолошко опредељење оставе у знатно познији период. Можда због извесне сличности са кантарима који су се 30-их година прошлог века увелико сретали у Београду, а можда и због осталих предмета од гвожђа који припадају истом налазу, кантар нађен у Данијеловој улици је најпре датован у XVII век. У прву књигу Инвентара Средњовековне збирке Народног музеја биће заведен 1950. године само тег, будући фигурално моделован и свакако „атрактивнији“ од других налаза, док ће остали елементи бити временом пребачени у друге збирке Народног музеја или чак прераспоређени у друге надлежне музеје у Београду. Пет година касније, у другој књизи Инвентара Средњовековне збирке Народног музеја посебно је инвентарисан и ланчани систем овог кантара опредељен као *касно-средњовекован*. Предложено је расхоровање овог предмета и споменуто су могућа нова одредишта, међу којима и Музеј града Београда. На тај начин, иако за то још увек немамо директних потврда због недостатка одговарајуће документације, свакако је у Музеј града Београда доспела и полука кантара. Судбина ланчаног система је ипак била другачија. Иако расхорован, он, према свему судећи, није напустио Народни музеј и остао је у депоу Средњовековне збирке до средине марта 2014. године, када му поново улазимо у траг.

Већ раније опредељена као *касносредњовековна*, полука кантара је, доспевши у Музеј града Београда, најпре уведена у инвентарске књиге тадашње Турско-аустријске збирке. На то да се ради о истом кантару јасно упућује идентичан натпис који дословце одговара натпису са полуге кантара са *укованим именом* наведеном у попису предмета откупљених од Сотира Зарића за Народни музеј 1932. године. Када је полука кантара доспела у Музеј није познато, будући да у улазним књигама, које се воде од 1955. године, није било могуће наћи податак када је овај налаз први пут евидентиран, што указује на то да је највероватније доспео у Музеј града раније, вероватно између 1950. и 1955. Полука кантара је заправо заведена у инвентар Турско-аустријске збирке тек након завршене конзервације у децембру 1965. године, када је кантару, из непознатог разлога, већ био прикључен и мањи тег са којим, као што смо показали, он нема никакве



*Карта II. 1) Место налаза рановизантијског кантара из Београда (Данијелова улица);  
2) Рановизантијски Сингидунум*

*Map II. 1) Find spot of the Early Byzantine steelyard from Belgrade (Danijelova Street);  
2) Early Byzantine Singidunum*

везе. Податак забележен у књизи инвентара Музеја града да су кантар и тег откупљени од Милосава М. Стојадиновића из Београда, заправо се односи само на тег који је припадао неком мањем, вероватно познијем кантару.

Додатне детаље о тачном времену и месту овог налаза добили смо усменим путем од Викторије Алимпијевић (рођене Зарић), унукe налазача Сотира Зарића († 1964). Он је 1929. године, приликом копања темеља за породичну кућу у Данијеловој улици (данашњи број 25) на Вождовцу (Карта 2), открио поменути скупни налаз који је продао Народном музеју 1932. године.<sup>60</sup> Као место овог налаза у инвентарским књигама и у каснијим радовима који су се бавили рановизантијским тегом<sup>61</sup> наводе се Топовске шупе, односно простор некадашњег артиљеријског полигона Војске Краљевине Југославије и помоћних зграда касарне Краљевић Андреј.<sup>62</sup> Будући прилично удаљене од места налаза у

Данијеловој улици (око 1 km), Топовске шупе су очигледно наведене само као тада најближа и једина урбана референтна тачка у оновременом окружењу вождовачких воћњака и њива, а не и као уже место открића.

Из пописа предмета нађених у Данијеловој улици се може закључити да делови кантара нису били и једини предмети из рановизантијске епохе у овом налазу. Вероватно се ради о остави која је са-

<sup>60</sup> Овај податак објашњава и то да стручњаци из Народном музеја нису могли да изађу на место налаза непосредно по открићу предмета из Данијелове улице јер је до откупа прошло неколико година, што искључује констатовање евентуалних архитектонских објеката (из XVII века) на овом локалитету.

<sup>61</sup> Јанковић 1997, 333, кат. бр 576.

<sup>62</sup> Ова локација позната је и као место злогласног концентрационог пролазног логора за Јевреје и Роме из 1941. године: Ђурић-Замоло, Неђић 1993–1994, 68; Жарковић 2009.

држала и друге предмете, махом црквеног карактера. Осим кантара, чији натпис јасно упућује на то да је био у поседу црквеног или манастирског икономом, наведени су још кандило и *свешњак*, односно канделабар, највероватније оба израђена од бакарне легуре.<sup>63</sup> Док о изгледу и димензијама кандила нема, нажалост, никаквих података, поменути *свешњак* је интересантан не само због своје величине (висина: 1 m)<sup>64</sup> већ и због коментара *може се издужити*, који упућује на то да се вероватно ради о подесивом канделабру. Такви канделабри са телескопском конструкцијом осовине, која је омогућавала прилагођавање висине на којој се налазила светиљка, познати су у касноантичком периоду (III–IV век) како у луксузним варијантама од сребра, тако и од бакарне легуре.<sup>65</sup> Поједини примерци таквих канделабара, међутим, јављају се и касније, све до VI века.<sup>66</sup>

Будући да се ради о случајном налазу без детаљнијих показатеља контекста, прецизније хронолошко одређење кантара из Београда није извесно. Кантари типа Константинопољ датирају се у ширем распону од V до VII века, када је свакако коришћен и наш примерак. Детаљна стилска и иконографска анализа тега указала је, на основу аналогних примерака и представа са новца, да је на њему представљена биста царице Аријадне, жене цара Зенона (425–491).<sup>67</sup> На основу орната и елемената одоре, тег је прецизније датан у период од 474. до 490. године.<sup>68</sup>

Подаци о епископима и епископској цркви Сингидунума, под чију надлежност је, како је већ поменуто, спадало и чување званичних мера и мерних инструмената,<sup>69</sup> веома су штурни. О тачном месту на коме се ова црква налазила не зна се још увек ништа. Од раних, аријанству наклоњених епископа Сингидунума, који су били под јурисдикцијом епископа у Виминацијуму, први се, у контексту сабора у Триру 335, помиње Урсације који столује до око 370.<sup>70</sup> У његово време, у Сингидунуму бива 366. године одржан и један сабор аријанских епископа Паноније, Мезије и Приобалне Дакије. Његов наследник, епископ Секундијан, такође аријанац, био је 381. године, након црквеног сабора у Аквилеји, осуђен за јерес и принуђен да напусти Сингидунум и своју дијецезу. Касније, одлукама папа Сирација (389–399) и Иноћентија I (401–407), који су безуспешно али истрајно покушавали да поврате примат Рима на овој територији, овлашћења рукополагања епископа у читавом Илирику пренета су на солун-

ског митрополита, под чију надлежност је спадао и Сингидунум.<sup>71</sup> Након тога, имена епископа овога града се дуго не спомињу, а нема ни помена епископије.<sup>72</sup> Разлог томе је свакако незаустављиви налет Гота и Хуна, који је учинио крај византијске власти на овом тлу. Делећи судбину осталих великих градова на овој територији, Сингидунум бива разорен. О размерама тог пустошења, а посебно о страдању хришћана, сведочи опис блаженог Јеронима из 396. године: *Епископи су заробљени, свештеници и црквени људи различитих родова поубијани. Порушени су храмови. Уз Божије олшаре стоје коњи као у коњушницама. Преметнуће су мошти мученика.*<sup>73</sup> Објављујући одлуке халкедонског сабора 451. године, цар Лав I упућује 458. године акт свим епископима у Царству, у коме се не спомињу епископи Горње Мезије и Приобалне Дакије. Ово, између осталог, потврђује да су почетком друге половине V века градови у тим областима, ако не потпуно запустели, оно свакако остали ван византијске контроле и без црквене организације. Сингидунум ће у рушевинама остати највероватније до времена Јустинијана

<sup>63</sup> На ово упућује коришћење термина метално патинирано, за разлику од најпре наведеног суда за загревање и предмета за распривање ватре (жарач, машице?) који су јасно квалификовани као гвоздени.

<sup>64</sup> Канделабри на треножном постољу, високи и по 120–160 cm, познати су још из раноцарског периода (Bailey 1996, 91–91; Q 3867–3876).

<sup>65</sup> Bailey 1996, 102–104; Q 3917–3918; Xantopoulou 2010, 33–34, CD 2.001–2.002.

<sup>66</sup> Baratte 1998, 78.

<sup>67</sup> ODB I, 166–167 (Ariadne).

<sup>68</sup> Татић-Ђурић 1962, 126.

<sup>69</sup> Треба, наравно, поменути и могућност да је кантар са осталим налазима литургијског карактера из Данијелове улице могао бити својина неког, нама још увек непознатог, црквеног или манастирског имања које се налазило ближе месту налаза у околини Сингидунума. О томе да је непосредно окружење места налаза кантара било коришћено као пољопривредно земљиште у касноантичком периоду сведоче ретки али интересантни археолошки налази, који упућују на могуће постојање вила рустика на падинама мокролушког и кумодрашког потока: Војовић 1977; Поп-Лaziћ 2002, 33, G-226, 227, sl. 23/16. Колега С. Поп-Лaziћ указао ми је на ове налазе, на чему му најискреније захваљујем.

<sup>70</sup> Јанковић 1996, 306; Поповић 1995, 187–195.

<sup>71</sup> Историја Београда I, 106.

<sup>72</sup> Тек крајем VI века, о њеном постојању успутно сазнајемо у контексту заклетве аварског кагана Бајана византијском стратеги Сету над светим књигама које шаље неименовани епископ Сингидунума: ВИИНЈ I, 93–94.

<sup>73</sup> Поповић 1995, 199–200.

I (527–567), који га обнови и, *ојасавши га чврстим бедемом, поново створи сјајан и велике хвале дошћојан траг*.<sup>74</sup>

Могуће је, међутим, да је упечатљивији повратак Византије на ове територије започео убрзо након одласка Гота 488. године, односно касније, током владавине цара Анастасија I (491–518). Тај цар склапа са Теодорихом мировни споразум 510. године, према коме Сингидунум бива поново укључен у састав византијске државе.<sup>75</sup> Како је и колико брзо покренут процес обнове државне и црквене власти у ослобођеним пограничним областима тешко је рећи. Појава кантара са тегом у лику царице Аријадне, која након Зенонове смрти постаје и жена Анастасија I, није без значаја у овом погледу. Поред војног присуства, од насушне важности за организацију поново запоседнутих крајева у Подунављу било је успостављање државне контроле над финансијама и редовно прикупљање пореза. То, између осталог, илуструје и један податак из раније, али истим тешкоћама бремените, историје ових простора. Економске прилике у царству изложеном упадима варвара нису биле нимало повољне ни у последњој четвртини IV века. У наредби упућеној 29. јула 386. године Еусигнију, преторијанском префекту Илирика, цареви Грацијан, Валентинијан II и Теодосије I налажу да надлежни државни службеници, који су због дејства непријатеља занемарили своје дужности, наставе са прикупљањем пореза.<sup>76</sup> Контрола мера је у овом смислу имала посебан значај, што је подразумевало наменско обезбеђивање званичних мерних инструмената попут тегова, мерица и вага. Најранији закон који се бави званичном дистрибуцијом тегова је из времена Теодосија I (389. година). Он предвиђа законску обавезу јавног излагања официјелних тегова и мера на свакој путној станици (*statio*), са циљем да се осујете преваре.<sup>77</sup> О изузетном значају тих мера сведочи и убрзо затим донет закон са прецизнијим одредбама које су прописивале проверу вредности робе сакупљане за порез, али и кажњавање оних који су вршили злоупотребе.<sup>78</sup> Овај закон биће касније преписан у Јустинијанов кодекс, с напоменом да у случају спора између обвезника и сакупљача пореза оштећене платише могу да са највишег места (*Comes sacrorum largitionis*) потражују референтне мере и тегове, који се имају чувати у најсветијој (епископској) цркви сваког града.<sup>79</sup>

Улога цркве и црквених званичника у економском животу рановизантијске државе је била пре-

судна, нарочито у пограничним областима удаљеним од главних центара моћи, власти и фискалне контроле. Црква се у таквим кризним околностима јавља не само као духовни стожер већ и као главни експонент државе у економској организацији, па и као директан учесник у финансирању војске и војне логистике. Снабдевање трупа у кризним временима био је проблем са којим се византијска држава суочавала од самог почетка. Како би ово решио, Јустинијан оснива посебну преторијанску префектуру (*quaestura exercitus*), у чију надлежност су спадали Кипар, Карија, егејска острва али и подунавске провинције Скитија и Друга Мезија. Једна од главних брига надлежног квестора је било снабдевање трупа стационираних на северним пограничним територијама, увелико опустелим и испошћеним сталним ратовима и епидемијама.<sup>80</sup> О овој економској улози цркве и у нешто каснијим, али такође кризним, временима Ираклијевој влади сведочи натпис са познатог кантара сигнираног именом свештеника-капетана Георгија (+ГЕОРГИΟΥ ПРЕСВУТЕРОУ НАУКЛЕРОУ) из брода потонулог код Јаси Аде.<sup>81</sup>

Кантар са тегом у лику царице Аријадне из Београда могао би, дакле, да представља траг тих мера византијске државе које су предузимане у смислу обнове фискалне организације и снабдевања војске у пограничним областима Подунавља још у време Анастасија I, а сасвим извесно и касније, за

<sup>74</sup> Procopii opera, De aedificiliis IV, 5; ВИИЊ I, 66.

<sup>75</sup> Историја Београда I, 109.

<sup>76</sup> Ch.T. 1.32.5.

<sup>77</sup> Ch.T. XII. 6.19.

<sup>78</sup> Ова наредба, потписана од истих царева као и претходна (Валентинијан II, Теодосије I и Аркадије), прописује да мерице за суве или течне мере израђене од камена или бронзе (*modii, sextarii*) као и тегови (*pondera*) морају бити смештени на свакој станици (*mansio*) и у сваком граду, како би порески обвезници (*tributarii*) знали колико чега дугују; Ch.T. XI.6.21.

<sup>79</sup> Теоретски, овај закон је предвиђао да се дистрибуцијом и овером мера и тегова за трговачку робу баве префект преторија и градски префекти, а монетарним теговима комес царске ризнице (*comes sacrorum largitionum*), што се наводи у 15. глави СХХVII новеле датованој у 545. годину (CI X.72.9). Судећи по сачуваним натписима на теговима, ова стриктна подела није заживела у пракси, па тегове обе врсте издају и префекти и комеси. Међу осталим титулама које се појављују уз имена званичника на овереним теговима јављају се још и *comes, comes rei privatae, anthypatos* као и проконзули, *vir laudibilis* и *vir clarissimus*; Entwistle 2008, 40–41.

<sup>80</sup> Van Alfen 1996, 211–213.

<sup>81</sup> Sams 1982.



владe Јустина I (518–527)<sup>82</sup> и потоњем замаху Јустинијанове обнове лимеса.

Иако смо склони да прихватимо резултате детаљне иконографске анализе М. Татић-Ђурић, која је определила представу са тега београдског кантара као лик царице Аријадне, треба издвојити и другачија тумачења. Лик царице са веома сличног тега из колекције Севереану<sup>83</sup> опредељен је као представа Елије Пулхерије (399–453), ћерке цара Аркадија, која титулу августе добија од сената 414. године, а касније постаје и жена цара Маркијана.<sup>84</sup> Тиме би датовање београдског кантара било за више од пола века раније, што би дало основа да се сакривање оставе из Данијелове улице у Београду повеже са хунским рушењем градова у Подунављу 441. године, међу којима се налазио и Сингидунум.<sup>85</sup> Такође, поменућемо и мишљење према коме су на фигурално моделованим теговима приказани заправо уопштени прикази владарки, а не конкретне особе.<sup>86</sup> Оне би, тако, представљале персонификацију врлина царског ауторитета али и иконографске и апотропејске тековине различитих раније поштованих божанстава (Фортуне, Правде и Тихе), што се генерално уклапа у свет трговине и размене. Лик царице приказане на тегу требало је, према овом мишљењу, да бди над успешном трговином и донесе срећу и богатство кориснику.

Као званични мерни инструменти кантари су, у сваком случају, а то се види и из поменутих законских списа, поверавани на чување већим и значајнијим црквама, односно надлежним икономима, што јасно показује и натпис са београдског кантара. Колико је он био у употреби и када је и у којим околностима сакривен – тешко је рећи с већом сигурношћу. Будући да нам је контекст налаза из Данијелове улице у потпуности непознат и пошто, за сада, не знамо ни тачан изглед осталих предмета махом литургијског карактера, можемо само да претпоставимо да је то најкасније време од аварске опсаде и пљачкања Сингидунума 584. године до коначног урушавања дунавског лимеса у првој деценији VII столећа, када се византијска држава и црква повлаче пред налетом Авара и Словена.

### Захвалност

Изузетну захвалност дугујем колегама из Музеја града Београда и Народног музеја у Београду, без чије несебичне помоћи овај рад не би могао да буде реализован. На првом месту желим да захвалим мр Милицу Јанковић и Ники Стругар, кустосима Му-

зеја града Београда, које су ми омогућиле да детаљно проучим и публикујем полуку рановизантијског кантара који се чува у Средњовековној збирци Музеја града Београда. Поред њих, захваљујем и Јелени Васић, која ми је омогућила увид у документацију и архивску грађу Музеја града Београда. Посебно захваљујем мр Јелени Кондић на корисним саветима и могућности да публикујем рановизантијски тег из Касноантичке збирке Народног музеја, као и др Слободану Фидановском и др Емини Зечевић, који су ми помогли не само да у музејској документацији и депоу Средњовековне збирке истог музеја уђем у траг ланчаном систему кантара већ и да прегледом инвентарских књига реконструишем све елементе налаза из Данијелове улице у Београду. Захвалност дугујем и мр Вери Богосављевић-Петровић, мр Драгани Еремић и Јелени Ђериман из Одељења за документацију Народног музеја у Београду. Желим и овом приликом да истакнем помоћ мр Душана Врачарића, Наташе Каришић и Мирјане Димић, из Војно-техничког завода у Београду, у обављању физичко-хемијских анализа састава легуре полуге кантара из Музеја града Београда као и тумачењу резултата ових истраживања. За помоћ при читању натписа са кантара захваљујем професору др Марици Шупут, са Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду, и Илу Акаду, са Одељења за класичне науке Филозофског факултета у Београду. Њихово искуство и корисне сугестије биле су од великог значаја за формулисање понуђеног читања, док одговорност за евентуалне омашке у погледу изнесеног тумачења и опредељења сноси аутор лично.

За квалитетне фотографије и цртеже којима је илустрован овај рад захваљујем Небојши Борићу, Вељку Илићу и Ањи Суботић.

<sup>82</sup> Истом периоду, судећи по условима налаза, припада и гамзиградски кантар: види напомену 51.

<sup>83</sup> Gramatopol 1985, fig. 38.

<sup>84</sup> ODB III, 1757–1758 (Pulcheria).

<sup>85</sup> ВИИНЈ I, 10–11.

<sup>86</sup> James 2003, 51–56. О значају женских персонификација у касноантичком периоду видети: Herrin 20003, 35.

## БИБЛИОГРАФИЈА:

- Alföldi, Ross 1959** – A. Alföldi, M. Ross, Cornuti: A Teutonic Contingent in the Service of Constantine the Great and its decisive role in the Battle at the Milvian Bridge, *Dumberton Oaks Papers* 13, 169–183.
- Van Alfen 1996** – P. G. van Alfen, New light on the 7<sup>th</sup>-c. Yassi Ada shipwreck: capacities and standard sizes of LRA 1 Amphoras, *Journal of Roman Archaeology* 9, 198–213.
- Античка бронза на тлу Југославије 1969** – Античка бронза на тлу Југославије (ур. М. Коларић), Београд 1969.
- Baratte 1998** – F. Baratte, Note à propos d'un trésor de vaisselle de bronze d'époque byzantine découvert à Pupput (Tunisie), *Cahiers archéologiques* 1998, 73–80.
- Bavant et al 1990** – B. Bavant, Les petits objets, in: *Caričin Grad II: Le Quartier Sud-est de la Ville Haute*, (ed. Bavant, Kondić and Spieser), Belgrade – Rome 1990, 191–257.
- Bendall 1996** – S. Bendall, *Byzantine Weights: An Introduction*, London 1996.
- Bojović 1977** – D. Bojović, Singidunum, Beograd, Bukovička ul. br. 88 – vila rustika, *Arheološki pregled* 17, 1977, 156–158.
- ChT** – Codex Theodosianus, *The Theodosian Code and Novels and Sirmodian Constitutions* (ed. C. Pharr), Princeton 1952.
- CI** – Codex Iustinianus (ed. Kruger, Paul), Berlin 1959.
- Covachev and Potârniche** – Z. Covachev, T. Potârniche, Accesorii ale unei balanțe din bronz descoperite în sectorul de est al Capidava vei, *Pontica* 43, 267–275.
- Dagron 2002** – G. Dagron, The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries, 393–461, in: *The Economic History of Byzantium The Economic History of Byzantium* 2 (ed. A. E. Laiou), Washington DC 2002.
- Daremborg, Saglio 1877** – C. Daremborg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* III, 2, Paris 1887.
- Darrouzèze 1970** – J. Darrouzèze, *Recherches sur les Offikia de l'Eglise Byzantine*, Paris 1970.
- Дрча 2007** – Б. Дрча, Кантар из касноантичке збирке Народног музеја у Београду, *Архаика* 1, 188–196.
- Ђурић-Замоло, Недић 1993–1994** – Д. Ђурић-Замоло, С. Недић, Стамбени делови Београда и њихови називи до 1941. године, *Годишњак града Београда* XL–XLI, 65–106.
- Entwistle 2002** – C. Entwistle, Byzantine Weights in: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* (ed. Angeliki E. Laiou), Washington DC 2002.
- Entwistle 2008** – C. Entwistle, Late Roman and Byzantine Weights and Weighing Equipment, 38–46, in: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (ed. E. Jeffreys and J. Haldon), Oxford 2008.
- Entwistle 2008a** – C. Entwistle, *A Catalogue of the Late Roman and Byzantine Weights and Weighing Equipment in the British Museum*, London 2008.
- Franken 1993** – N. Franken, Zur Typologie Antiker Schnellwaagen, *Bonn. Jahrb.* 193, 69–120.
- Franken 1994** – N. Franken, *Aequipondia: Figürliche Laufgewichte römischer und frühbyzantinischer Schnellwaagen*, Alfter 1994.
- Franken 1995** – N. Franken, Katalog der römischen Schnellwaagen im Rheinschen Landesmuseum Bonn, *Bonn. Jahrb.* 195, 425–438.
- Garbsch 1988** – J. Garbsch, Wagen oder Waagen?, *Bayerische Vorgeschbl.* 53, 1988.
- Gramatopol 1985** – M. Gramatopol, *Portretul roman în Romania*, București 1985.
- Hendy 1994** – M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450.*, Cambridge 1994.
- Herrin 2000** – J. Herrin, The Imperial Feminine in Byzantium, *Past and Present* 169, 3–35.
- Hill 1955** – D. K. Hill, When Romans went Shopping, *Archaeology* V (March 1955), 51–55.
- Историја Београда** – (група аутора) *Историја Београда* (ур. В. Чубриловић), Београд 1974.
- Ivanišević, Špehar 2005** – V. Ivanišević, P. Špehar, Early Byzantine finds from Čečan and Gornji Streoc (Kosovo), *Starinar* 55, 133–159.
- James 2003** – L. James, Who's That Girl? Personifications of the Byzantine Empress, 51–56, in: *Through a Glass Brightly: Studies in Byzantine and Medieval Art and Archaeology Presented to David Buckton* (ed. C. Entwistle), Oxford 2003.
- Јанковић 1997** – М. Јанковић, Сеоба народа, у: *Античка бронза Синигдунума* (ур. С. Крунић), Београд 1997, 305–342.
- Jenemann 1989** – H. R. Jenemann, Zur Geschichte der Waagen mit variablem Armlängenverhältnis im Altertum, *Trierer Zeitschrift* 52, 319–352.
- Jenemann 1995** – H. R. Jenemann, Die Geschichte der Waage im Mittelalter. *Internationale Zeitschrift für Geschichte und Ethik der Naturwissenschaften, Technik und Medizin: Neue Serie*, 3, 145–166.

**Jones 1940** – A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1994.

**Јовановић 1984** – А. Јовановић, Хајдучка Воде-ница, касноантичко и рановизантијско утврђење, *Стипаринар* 33–34, 319–335.

**Кадюџлу 2007** – М. Кадюџлу, Menderes Nysasi' ndan bir Kantar, *PATRONVS, Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı / Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*, ed. Betül Avunç, Basım 2007, 223–230.

**Καρυδάς 1998** – Ν. Καρυδάς, Χάλκινος κάμπανός (καντάρι) από παλαοχριστιανική έπαυλ της Θεσσαλονίκης, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού 5/1998, 36–41.

**Костић 1993** – З. Костић, Прилози уз рановизантијску метрологију, *Гласник Српској археолошкој друштва IX*, 67–72.

**Костић 2003** – З. Костић, Маргиналије уз неколико епиграфских споменика из Македоније, 195–219, у: *Споменица Јована Ковачевића* (ур. Р. Бунарџић, Ж. Микић), Београд.

**Милинковић 2010** – *Градина на Јелици*, Београд 2010.

**ODB** – The Oxford Dictionary of Byzantium (ed. A. P. Kazhdan), Oxford 1991.

**Pape 1911** – W. Pape; G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1911.

**Petrović 1995** – P. Petrović, Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. III/2, *Timacum Minus et la Vallée du Timok*, Beograd 1995.

**Πιλιλή 1985** – Ι. Πιλιλή, *Τίτλοι, οφρίκια και αξιώματα εν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τη Χριστιανική Ορθοδόξω Εκκλησία*, Αθήναι 1985.

**Pitarakis 2012** – V. Pitarakis, Daily Life at the Marketplace in Late Antiquity and Byzantium, 399–426, in: *Trade and Markets in Byzantium* (ed. C. Morrisson), Washington DC 2012.

**Pop-Lazić 2002** – S. Pop-Lazić, Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, 7–100.

**Поповић 1999** – М. Поповић, *Тврђава Рас*, Београд 1999.

**Поповић 1995** – Р. Поповић, *Рано хришћанство на Балкану пре досељавања Словена*, Београд 1995.

**Procopii, De aedificiis** – Procopii opera, De aedificiis (ed. J. Hauriy), Lipsiae 1913.

**Ridder 1905** – A. de Ridder, *Collection de Clercq*, Catalogue III, Les bronzes, Paris 1905.

**Ross 1962** – Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, Washington DC 1962.

**Sams 1982** – G. K. Sams, The weighing implements, 217–230, in: *Yassi Ada vol. I – A seventh-Century Byzantine Shipwreck*, (eds. G. F. Bass, F. H. Van Doorninck Jr), College Station 1982.

**Schilbach 1970** – E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Munich 1970.

**Симић 1987** – З. Симић, Утврђење на Кулини у Рогатцу, *Новопазарски зборник* 11, Нови Пазар 1987, 13–19.

**Срејовић и др. 1983** – Д. Срејовић, Ђ. Јанковић, А. Лаловић, *Гамзирад – касноантички царски двораци*, Београд 1983.

**Ştefan 1950** – Gh. Ştefan, *O balanţă roman din secolul VI e.n. descoperită în Dobrogea*, SCIV I/2, 152–162.

**Шпехар 2010** – П. Шпехар, *Материјална култура рановизантијских утврђења у Бергају*, Београд 2010.

**Thomas 1988** – E. V. Thomas, *Bronzebusten der Licinia Eudoxia in Ungarn*, 501–516, in: *Ritratto ufficiale e ritratto privato: Atti della II Conferenza Internazionale sul Ritratto Romano* (ed. N. Bonacasa, G. Rizza), Roma.

**Татић-Ђурић 1962** – М. Татић-Ђурић, *Зборник Народној музеја III*, 115–127.

**Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον** – *Le Livre du Préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople* (trans. J. Nicole), Genavae 1894.

**Жарковић 2009** – Н. Жарковић, Пролазни логор Топовске Шупе, *Наслеђе* 10 (2009), 103–112.

**Живић 2003** – М. Живић, *Felix Romuliana – 50 година од онећења*, Зајечар 2003.

**Visy 1994** – Z. Visy, Romische und byzantinische Schnellwaagen aus der Türkei, 435–444, in: *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen*, Freiburg, 18–22. July 1988, Stuttgart 1994.

**ВИИИЈ I** – *Византијски извори за историју народа Југославије I* (ур. Г. Острогорски), Београд 1955.

**Weiß 2001** – P. Weiß, Schnellwaage, *Der Neue Pauly* 11, 200–204.

**Summary:** MIROSLAV VUJOVIĆ, Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, Belgrade

## EARLY BYZANTINE STEELYARD FROM BELGRADE

*Key words.* – Belgrade, Singidunum, steelyard, weight, epigraphy, metrology, early Byzantine period, measuring instruments, oikonomos.

The initial aim of this paper was to present scholarly circles with a detailed report about the insufficiently known Early Byzantine steelyard beam (Figs. 2–5; Pl. I/1) treasured in Belgrade City Museum (further in the text BCM) together with a small counterweight (Fig. 6; Pl. I/2) which, judging by its dimensions and weight, does not belong to it. However, after inspecting the documentation of BCM and the National Museum in Belgrade (further in the text NMB), the supposition that the steelyard beam from BCM represents a part of the same hoard with the well known counterweight (Fig. 7) in the form of a bust of a Byzantine empress, and the unpublished chain system with hooks for hanging loads (Fig. 8; Pl. IV), which are kept in NMB, was confirmed. The detailed examination of the museum inventory records shed light on the set of circumstances which led to the separation of the parts of the Belgrade steelyard.

The steelyard beam (length: 61 cm, width: 2 cm) originally had two fulcrum hooks, only one of which has been preserved. It has two incised measuring scales with punched numerical weight marks (Figs. 2, 3; Pl. II) in accordance with the duodecimal system of measurement and its division into litrae (λογαρχική λίτρα) and ounces (οὐγγία). Judging by the marks ranging from A to N, the Early Byzantine steelyard from BCM could have been capable of weighing up to 50 litrae, that is, according to today's measures, slightly more than 16 kg.

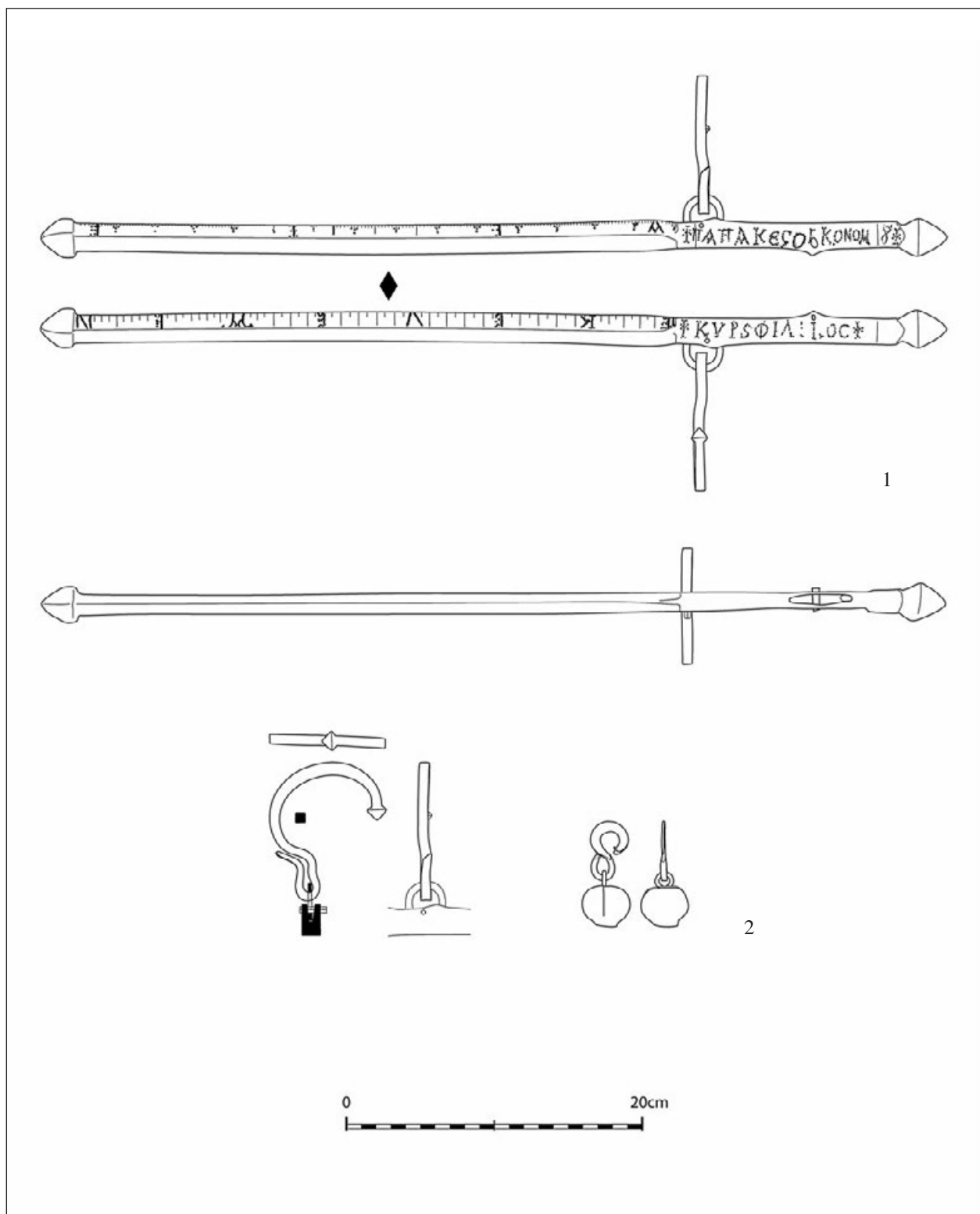
On both sides of the shorter part of the beam of the steelyard from BCM, there is a punched inscription that begins and ends with a cross. On the lighter weight range side of the shorter part of the steelyard beam there is an inscription (Fig. 4; Pl. II/1): +ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+; whilst on its heavier weight range side the inscription (Fig. 5; Pl. II/2) reads: +ΚΥΡΣΦΙΛΙΚΟΣ+. In the first part of the inscription +ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+ a possible ecclesiastical rank *πάππ(α)s* is mentioned, referring to priests. What follows is KES, with ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ at the end.

KES could be read as the first three letters of a personal name such as *Κέσς* (αρτοσ), but also as the conjunction "and", that is *καί* which usually appears in contemporary signs abbreviated to *K<sub>s</sub>*. In the final part of the inscription (ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ), the well known function of oikonomos (οἰκονόμος) is mentioned in the genitive case. This term denoted a person, a clergyman, monk or a layman, who managed the property, income and expenses of the church seat, monastic estate or an endowment. One of his duties entailed taking care of the measuring instru-

ments. In the case of the Belgrade find, it is most likely that the name Philikos refers to the priest who, as an oikonomos of the (episcopal?) church or a monastery, was entrusted with the steelyard. That being the case, the inscription would probably read: +κύριος Φιλικός + παππ(α)s κεσ(sic) οικονομου+. In translation: (steelyard) of Master Philikos, the priest and oikonomos.

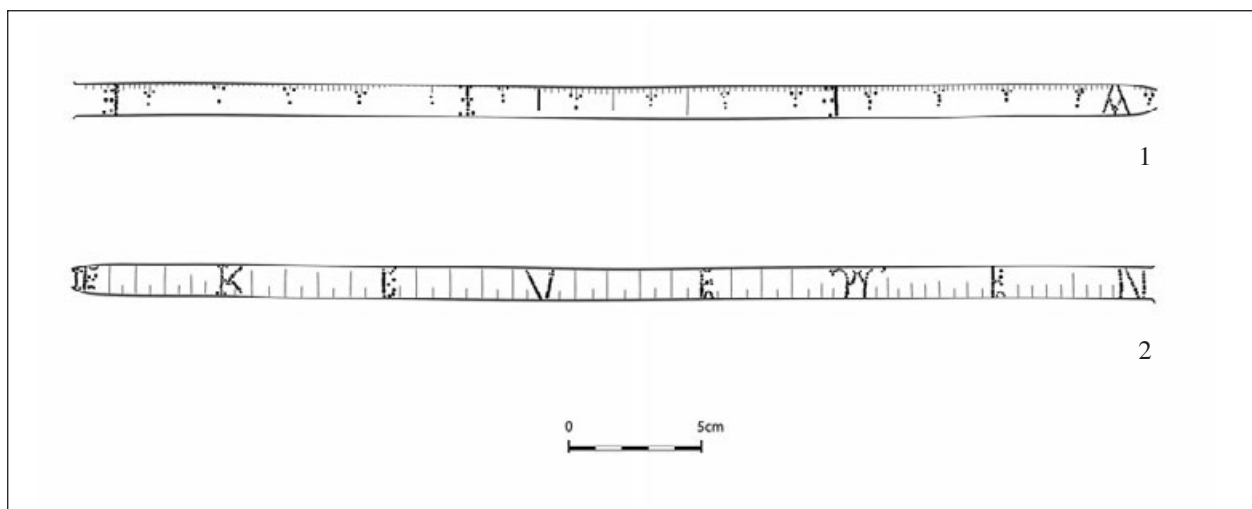
According to its basic features, the steelyard beam from BCM can be more precisely aligned with the Constantinople type (Fig. 1) which is dated to the period from the 5<sup>th</sup> to the 7<sup>th</sup> century.

Upon the examination of the inventory records of NMB, it was determined that the steelyard beam from BCM is a part of the hoard discovered during the construction works in Danijelova Street in Belgrade in 1929 and repurchased for NMB in 1932. The counterweight (Fig. 7), shaped like the bust of the Byzantine Empress Ariadne (height: 13.4 cm, weight: 1,551 g), also belongs to the same group of finds. Mentioned among these finds are one iron vessel, two iron tools for fanning a fire, one adjustable candelabrum, a censer, a chain system with hooks (Fig. 8; Pl. IV) and a steelyard beam with an inscription matching the one from the steelyard beam from BCM. What preceded the separation of the steelyard parts and other finds from Danijelova Street in Belgrade is the original chronological determination of the hoard to a much later period (17<sup>th</sup> century), whereby some contents of the hoard were distributed to different museum collections. The chain system with the hooks (length: 27.5 cm; weight: 821 g) which is certainly a part of the same steelyard, remained in NMB, whilst we still do not know anything about what happened to the other finds. Since we are dealing here with an accidental find, a more precise chronological determination of the steelyard from Belgrade is not possible at this time. The detailed stylistic and iconographic analysis of the counterweight indicated that the bust of the Empress Ariadne, the wife of the Emperors Zeno and Anastasius I, is represented on it and, based on the adornments and elements of the gown, it was more precisely dated to the period between 474 and 490. How long the steelyard had been in use and when, and in what circumstances, it had been hidden is difficult to say. Since we do not even know the actual appearance of other objects, of a mainly liturgical character, from this hoard, we can only assume that it is, at the latest, the period between the Avar siege and the plundering of Singidunum in 584 and the final downfall of the Danube Limes in the first decade of the 7<sup>th</sup> century, when the Byzantine state and church retreated from the Avar and Slav assault.



Табла I – Полућа рановизантијског канџара (1) и мањи шет (2) из Београда.  
Музеј града Београда (цртеж: А. Суботић)

Plate I – 1) Early Byzantine steelyard beam from Belgrade; 2) Small steelyard counterweight from Belgrade.  
Belgrade City Museum (Drawing: A. Subotić)

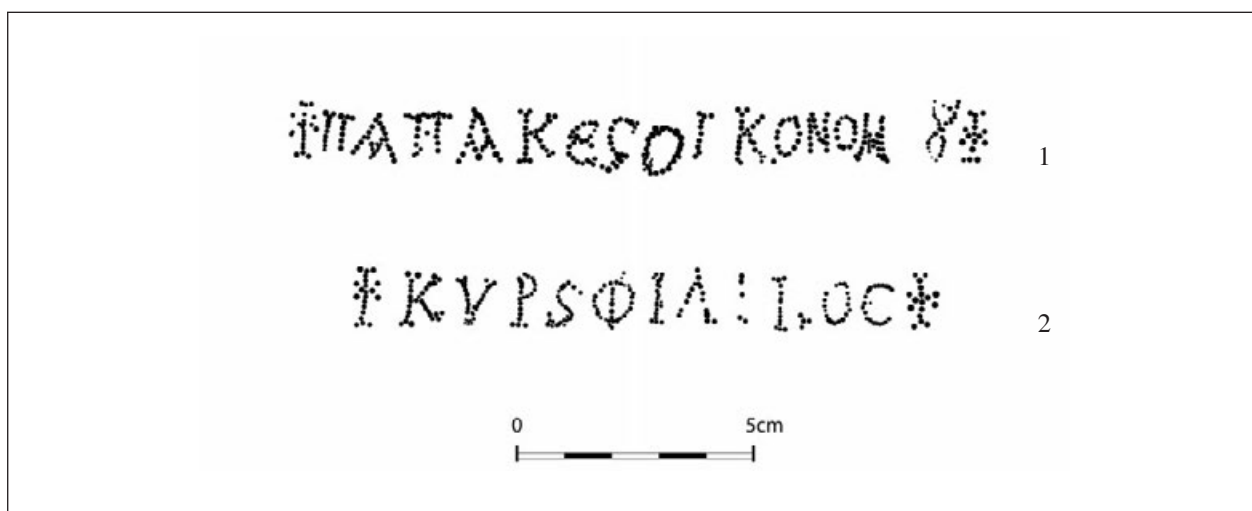


Табла II – Мерна скала рановизантијској канџара из Београда:

1) лакша страна; 2) тежа страна (цртеж: А. Суботић)

Plate II – Measuring scales of the Early Byzantine steelyard from Belgrade:

1) lighter weight range side; 2) heavier weight range side (Drawing: A. Subotić)

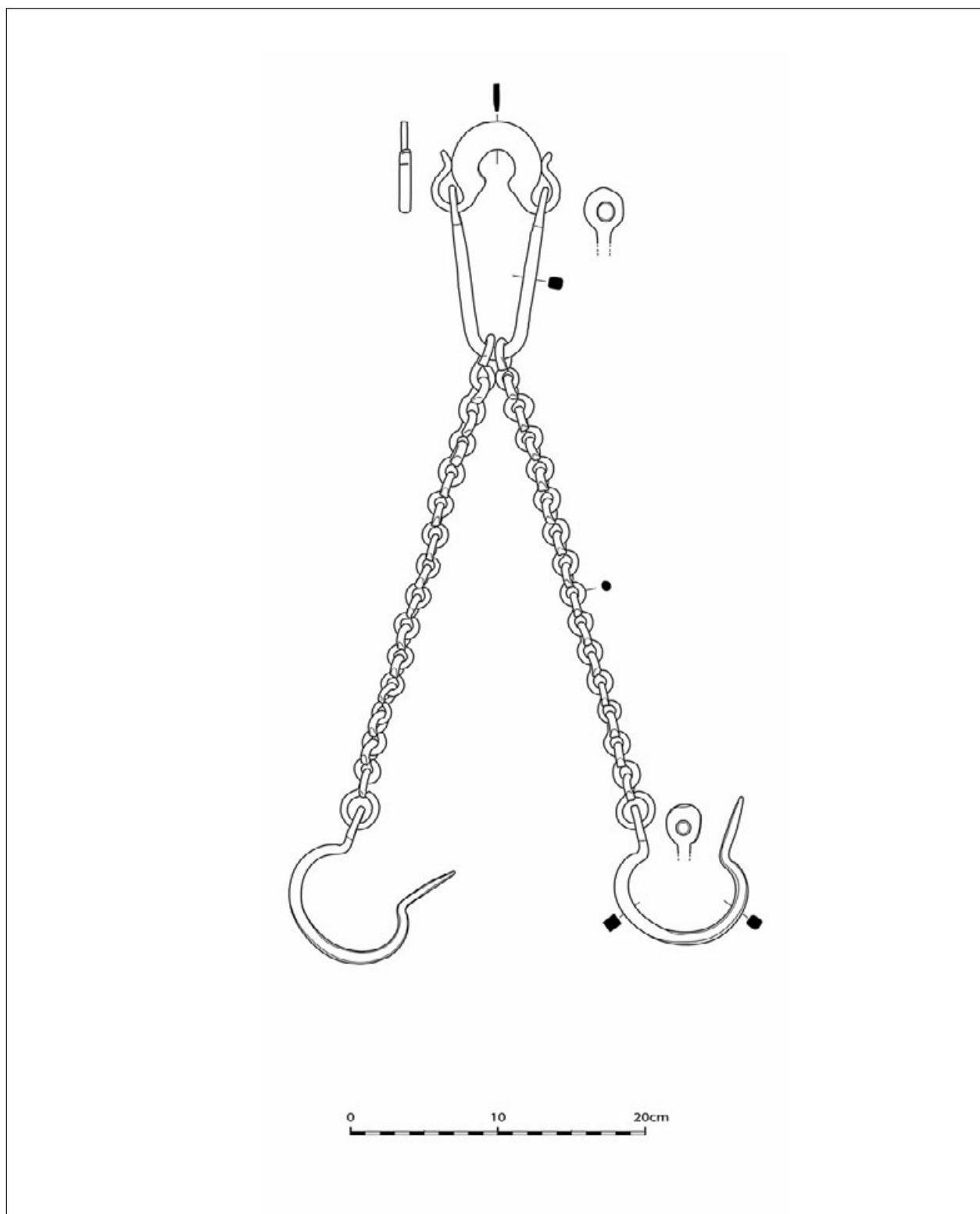


Табла III – Натпис са краће краке полуле рановизантијској канџара из Београда:

1) лакша страна; 2) тежа страна (цртеж: А. Суботић)

Plate III – Inscription on the shorter lever arm of the Early Byzantine steelyard from Belgrade:

1) lighter weight range side; 2) heavier weight range side (Drawing: A. Subotić)



Табла IV – Ланчани систем рановизантијског канџара из Београда.  
Народни музеј, Београд (цртеж: А. Суботић)

Plate IV – Early Byzantine collar with two hooked chains from Belgrade, Danijelova Street.  
The National Museum, Belgrade (Drawing: A. Subotić)